

Рецензија књиге Пола Кругмана

„Окончајмо рецесију одмах!“

Или водич за практичну акцију: како је из кризе могуће изићи брзо - ако се доносе исправне политичке одлуке

Предговор

Своју анализу Кругман започиње мишљу да се по свему судећи налазимо на прагу велике – и ни мало нужне – пропасти. Рецесија, у чијем је темељу недовољна тражња, заиста није наша судбина: одлука о примени мера штедње и ускраћивању привредних подстицаја (која нас је у рецесију и увела) у суштини је била (и остаје) слободан политички избор који би, да је постојала другачија политичка воља, могао да буде сасвим другачији.

Погубне мере штедње у Европи. САД и ЕУ кроз кризу пролазе скупа, али се од 2010. стање у њиховим привредама ипак знатно разликује. Док је у времену између 2007. и 2010. стопа незапослености на обе стране Атлантика била једнака (око 10%), током следеће све године у Америци је она пала на 8%, а у Европи порасла на 12% - и европски континент се нашао у рецесији. Објашњење је у појави „строгих“ политичара који су инсистирали на смањењу потрошње и повећању пореза чак и у тренуцима када је незапосленост била релативно висока. Сличних схватања има и у САД, али ту нису ухватила корена, док су многим привредама које су грцале у дуговима она (као услов пружања даље помоћи) просто наметнута. О нереалним размерама захтева који су пред њих стављени говори и податак да би у случају да су мере које су биле наметнуте Грчкој биле наметнуте Американцима, укупна сума „уштеда“ и пореза која би се на тај начин прикупила износила 2,5 билиона (2500 милијарди!) долара *годишње*. Интересантно је да су мере штедње, мада нешто слабије, наметнуле себи и земље које нису имале пуно проблема са дуговима, као што су Немачка и Холандија. Последица је било опште „скупљање“ буџета у читавој Европи.

У складу са заступницима оваквог начина размишљања, све негативне последице тог „скупљања“ биће отклоњене јачањем поверења потрошача и пословних људи, што ће довести до покретања новог производног циклуса. На другој страни, сведоци смо неке врсте „кајања“ институција и појединаца који су некад у портпуности били прожети неолибералним духом, на пример Међународног монетарног фонда! У свом редовном „Прегледу светске привреде“ из октобра 2012. његови аналитичари жале због последица мера које су управо они наметали и отворено признају да су програми штедње били погрешни - завршавајући анализу закључком да је у условима депресије улога „пореских

мултипликатора“, који указују на меру утицаја државе на привреду, много већа него што су сам ММФ и Европска комисија предпостављали. Таква анализа само потврђује оно што су кејнзијанци, опредељени за државну интервенцију у привреди, одувек тврдили.

Овакве анализе се, међутим, у земљама које су највише погођене кризом мало узимају у обзир. У Грчкој и Португалији „Тројка“ наставља да даљу помоћ условљава све строжијим мерама штедње и поред бројних доказа који указују на то да лечење почиње да убија болесника. За Европу би једини лек било знатно ублажавање мера штедње у земљама које су у дуговима, јачање буџетске потрошње у земљама-повериоцима и активнија политика Европске централне банке (ЕЦБ), спремније да прихвати ризике које доноси нешто виша стопа инфлације. Јер питање је колико је још Европи уопште остало времена. Поред људских патњи, криза је довела и до појаве радикалних нацистичких организација (грчке „Златне зоре“, на пример) и подстакла сепаратистичке покрете (као што је онај у Каталонији). Искуство 30-тих година прошлог века не би смело бити заборављено.

Делимичан опоравак САД. Та земља је имала две предности у односу на ЕУ: 1. Постојање јединствене валуте иза које је стајала једна, централна влада, тако да у деловима погођеним депресијом није дошло до буџетске кризе европског типа. Чланице федерације (федералне државе) у кризи увек су могле да рачунају на то да ће савезна држава наставити са исплатама пензијских чекова, плаћањем рачуна здравственог осигурања и спасавањем локалних банака. 2. Мањи утицај присталица мера штедње („строгих“ политичара) у Америци, него у Европи. Ако су и увођене, мере штедње („сече“), обављане су на нивоу федералних држава или на локалу.

Због свега овога у САД је после 2011. дошло до стварног напретка, мада он није био онакав какав је могао да буде. Томе су криве политичке препреке које ни избори 2012. нису успели да уклоне, т.ј. републиканска већина у Конгресу. Незапосленост је смањена за 2%, запошљавање грађана који су у ударном добу расте знатно брже од раста становништва, мада треба указати на то да ти подаци не указују на право стање ствари, с обзиром да се они који активно не траже посао више не сматрају незапосленима. Долази до некаквог процеса „природног исцелења“: предузимачи поново почињу да купују опрему и софтвере, макар зато да не би заостали за технолошким развојем, године застоја у грађевинарству довеле су до буђења активности у том сектору, а смањење дугова везаних за куће и станове подстиче становништво да троши више.

Ово, међутим, никако не значи да земља и даље није у рецесији. Ако анализирамо проблем дуготрајне незапослености, видећемо да је пре кризе, 2007. од 6,8 милиона незапослених Американаца, само 750 000 тражило посао дуже од годину дана, а да је 2011. тај број порастао на 4,1 милион. Чак и сада, када долази до извесног опоравка, њихов број не пада испод 3,6 милиона. Јасно је да је опоравак много спорији него што би могао да буде, а политичке блокаде у Конгресу могле би да га у потпуности поткопају. Председник Обама је већ направио компромис са републиканцима тако што је продужио рок трајања Бушовог закона о пореским олакшицама за богате и сада је тешко да га укине. Тешко ће му бити да продужи трајање и неких других закона који иду у корист сиромашнима, као што су они који регулишу смањење пореза на плате и

продужење рока за примање накнаде за случај незапосленост. Постоји реална опасност да ће почетком 2013. (што се у међувремену и догодило, И.П.) влада бити приморана да се сналази са буџетом који ће бити аутоматски смањен – порези ће се повећавати, а трошење смањивати и све ће личити на мере донете у ЕУ.

Очигледно је да републиканци блефирају претећи да ће минирати читав привредни систем уколико им се не да оно што траже. Обама не би требало да наседа на то: тачно је да на краћи рок може доћи до великих проблема, али треба издржати, јер су у игри много важније ствари. Интереси пословног света делом се поклапају са његовим интересима пошто тај свет жели да по сваку цену избегне мере стезања каиша које би зауставле привредни опоравак. С друге стране постоје идеолошки интереси врха Републиканске странке, којима је главно да побеђују на изборима и спремни су на све. Врло је могуће да до договора не дође и да се пређе на аутоматско финансирање буџета (што се у међувремену и догодило И.П.), мада треба веровати да ће интереси бизниса однети превагу над идеолошким интересима странке. Америка ће у сваком случају наставити да се постепено опоравља, али ће то бити непотребно споро и изазваће материјалне губитке и патње које уопште не би били нужне ако би се водила нека другачија политика.

Како даље? Пре свега, ако желимо да покренемо неупослене производне капацитете и незапослене раднике, потребна нам је већа потрошња. А најсигурнији начин да се то постигне је да се повећа потрошња државе. У случају САД, то би се најлакше постигло пружањем помоћи федералним државама, које би ту помоћ онда искористиле за изградњу и поправљање инфраструктуре, запошљавање нових учитеља и наставника и сл.

С обзиром на блокаду Конгреса требало би подстаћи Федералне резерве (т.ј. америчку централну банку) да буду активније. Оне би пре свега, требало да убеди инвеститоре у потребу одређеног (на краћи рок) раста инфлације. Она то тренутно ради неодлучно, мада има знакова да страх од умерене инфлације нестаје и да су Резерве све спремније да ризикују и допринесу пуној запослености. Помоћ у томе требало би да им пружи Федерална агенција за финансирање у сфери становања која једним потезом пера може допринети великом растерећењу дужника, жртава стамбене кризе из 2007. Ублажавањем захтева који су пред њих стављени, она им може олакшати рефинасирање дуга, бар донекле их растеретити бремена високих камата и тако их подстаћи на већу потрошњу. Помоћи може и Конгрес, у коме демократи морају упорно инсистирати да се у све преговоре око мера штедње убацују и краткорочни програми привредног развоја. Одређена блокада још увек постоји, али полако попушта, па је сада дужност свакога ко је присталица државне интервенције, а ужива одређени утицај у јавности, да тај процес убрзава.

Увод

1. Шта да се ради?

Уместо да се питамо „Како је до свега овога дошло?“, боље би било да одговоримо на питање „Шта сад да чинимо?“. Важно је познавати узроке који доводе до болести, али је још важније знати како је излечити. У средишту нашег интересовања требало би да буду начини изласка из кризе.

Треба почети тако што ћемо признати да смо у рецесији. Не онако озбиљној као што је била Велика депресија 1929/34, али опет у рецесији (мада је она кроз коју пролазе Грчка, Ирска и Шпанија врло слична Великој). Налазимо се у истој ситуацији као што је била она коју је Кејнс тада дефинисао као хронично стање умањене активности које дуго траје, без икакве назнаке опоравка, али и без потпуне пропасти! Такво стање је неприхватљиво, а они који су срећни што није наступила потпуна пропаст, заборављају колико људи пати због незапослености којој се не назире крај. Пролазимо кроз муке које су сличне онима кроз које су пролазили наши преци 30-тих година прошлог века и притом нам је јасно (из Кејнсових анализа и анализа његових наследника) зашто су тада предузимане одређене мере. Њих би требало предузети и данас, а не предузимају се зато што велики број политичара, државних службеника и стручњака знање стечено дуготрајним искуством и промишљањем, замењује теоријама које су производ идеолошких и политичких интереса. Тако је одбачен основни Кејнсов захтев да се мере штедње доносе само у временима раста, а никако онда када је привредна активност слаба. Управо данас, када су политике штедње које уништавају радна места постале правило, држава би требало да троши више – све док приватни сектор не буде у стању да опет постане мотор привредног раста. Циљ ове књиге и јесте да апелује на прихватање интервенционистичке политике која ће бити у стању да доведе до отварања нових радних места. Без личног напора свих који имају сличне идеје, политичари неће кренути у ону врсту промена промена које су једине у стању да ову рецесију окончају фактички одмах.

Колико је стање тешко? Тачно је да је интензитет кризе опао – панике на новчаним тржиштима је све мање, а привредни суноврат је успорен. Опоравак је почео, али највећи број Американаца га не осећа., породичне уштеђевине су потрошене, куће и станови изгубљени, послова је још увек јако мало, а наде још мање. Стопа незапослености у односу на октобар 2009 јесте опала, али њено смањивање иде пужевским кораком. У многим другим земљама није се успело ни оволико. Мере штедње наметнуте Грчкој, Ирској и Шпанији не само да нису успеле да доведу до раста поверења у привреду тих земаља, него су рецесију и стопу незапослености само убрзале. Грађани земаља најбогатијих у ресурсима, талентима и знањима и даље пате. Ево неколико важних показатеља који на то указују.

Недостатак посла. Каже се да економисти знају „цену“, али не и „вредност“ ствари. С обзиром да се они баве пре свега новцем и робама, просто им је усађено да је то нешто најважније. Постоји, међутим, и грана економије која се бави разним

показатељима благостања, не заборављајући притом питања као што су „срећа“ и „животно задовољство“. Она указује и на то када се задовоље основне животне потребе, новац престаје да буде најважнија ствар. Он јесте битан – становници развијених земаља генерално су задовољнији животом од оних у неразвијеним – али, све у свему не толико колико то желе да прикажу сирови материјалисти и велики број економиста. Не значи, међутим, да сфера економије није од велике важности за људе: постоје, наиме, ствари које су итекако повезане са економијом и од суштинске су важности за човека: једна од њих је и радно место. Људи који желе да раде, а незапослени су, пате. И то не само због тога губитака на материјалном плану, него и због губитка самопоштовања.

Наравно, ми овде говоримо о незапослености која није добровољна или нужна, као што је то у случају домаћица, пензионера или инвалида. Увек је, међутим, било људи који су тврдили да не постоји незапосленост која би била недобровољна и да свако може да нађе посао, ако стварно жели да ради и није пробирљив у погледу висине плате и услова рада. Било је републиканаца који су говорили о „размаженима“ који бирају да уместо од рада живе од накнаде за случај незапослености. Из чикашке Трговачке коморе демонстранте који су протестовали против неједнакости у друштву засипали су „МекДоналдс“-овим формуларима намењеним онима који у тој фирми желе да се запосле – заборављајући да се за 50000 радних места која је овај понудио пријавило милион људи! Чак су и неки професори универзитета тврдили да је велики раст незапослености после 2008. (када је избила криза) пре последица неспремности да се ради, него стварног недостатка прилика. На овакве људе би се односила изјава јунака једног романа који каже да има људи који тврде да би свако ко заиста тражи посао могао да га нађе – али да су управо они ти који кад им се обратиш, нити могу да ти га понуде, нити знају некога ко би то могао!

Неоспорно је да постоји проблем принудне незапослености. Није, међутим, увек лако утврдити колика је. У САД се грађанство у анкетама пита да ли ради или активно тражи посао, па се незапосленима сматрају само они који посао траже, а немају га. Таквих је 2007. било 6,8, а 2011. већ 13 милиона. Шта је, међутим, са људима који посао не траже активно просто зато што послова нема или што су их многи бесплодни покушаји обесхрабрили? Шта је са онима који би желели посао са пуним радним временом, а раде на местима где се ради само неколико сати дневно? Статистике покушавају да обухвате и њих, па стижу до бројке од 24 милиона незапослених и полузапослених, што представља 15 одсто радно активног становништва или duplo више него пре кризе.

Али ово није крај мука. Постоје многе породице које живе од две плате и код којих губитак једне од њих узрокује велике финасијске муке и душевне патње. Слично је и са људима који зависе од допунског посла или прековременог рада, са онима који се самостално баве бизнисом и стално зарађују све мање, онима који су квалификовани, а морали су да прихвате послове који нису у складу са њиховим квалификацијама. Стога можемо рећи да нема тачних података о броју грађана који живе и раде у некој врсти полузапослености. Зна се, међутим, да они који су сами изгубили посао или у породици имају некога ко га је изгубио, представљају трећину америчког становништва. А 40 % породица пати због смањења плата, броја радних сати и сл.

Уништени животи. У сложеној и динамичној привреди као што је америчка увек има незапослених: свако дан пропадне понеко предузеће, а са њим и радна места; отварају се нова предузећа којима су потребни запослени; радници сами дају отказе; или их отпуштају из неких конкретних разлога, па траже друге. Године 2007 тржиште рада је добро функционисало, па је преко 20 милиона људи дало отказ или било отпуштено, а још више их је било примљено. Значи да незапослености има и кад су времена добра, јер између два посла увек треба да прође неко време. Тако је чак и у време великог економског бума 90-тих увек било неколико милиона незапослених.

Међутим, у време просперитета незапосленост траје кратко. Од 7 милиона незапослених Американаца у временима пре кризе, мање од 20 % их је посао тражило више од 6 месеци, а мање од 10 % више од годину дана. Сада, у кризи је другачије: скоро 50 % незапослених тражи посао дуже од 6 месеци, а преко 20 % дуже од годину дана. У бројкама то изгледа још страшније: тренутно 6 милиона људи тражи посао преко шест месеци, а 4 милиона више од годину дана. Од Велике депресије до данас никада тако велики број људи није био заглибљен у дуготрајној незапослености.

У САД, где је мрежа социјалне сигурности слабија него у било којој другој развијеној земљи, овај проблем се лако може претворити у ноћну мору. Губитак посла често значи и губитак социјалног осигурања, а накнаде за случај незапосленост свега су трећина претходне плате и право на њих се брзо губи (број грађана који су незапослени, а не примају никакав додатак се удвостручио). Када незапосленост превише дуго траје, кућне финансије се распадају: уштеђевина се потроши, рачуни не могу да се плаћају, губе се куће и станови...

Ни то, међутим, није све: незапослени је на неки начин и жигосан, он је жртва бесмислених предрасуда: да дуга незапосленост доводи до пропадања знања и способности или да је такав човек рођени губитник. Ово уопште не мора да буде тачно, али многи послодавци тако мисле, а то је често важније од истине. Бити дуго незапослен често значи постати „незапошљив“. У таквим условима страда и унутрашње биће човека – удар на његово достојанство и самопоштовање може бити фаталан. Јер срећа пуно зависи од тога колико човек слободно располаже сопственим животом. У незапослености се та слобода губи, па човек почиње да живи у сталној стрепњи и пада у депресију.

Посебно пате оно који су завршили школе и не могу да нађу посао. И у нормалним временима стопа незапослености међу њима је већа него код старијих, а може се само замислити како ствари стоје у временима кризе. Тренутно у САД не ради или ради само одређен број сати један од четири дипломирана студента, а дошло је и до великог пада плата оних који раде, с обзиром да су многи од њих нашли послове који су знатно испод њиховог образовног нивоа. Дошло је и до великог повећања броја младих између 24 и 34 године који настављају да живе са родитељима. Све ово делује на њих фрустрирајуће, они осећају да су се заглибили и непрекидно брину о будућности. Аналитичари су поредили пословне каријере младих који су дипломирали у временима економског раста и оних који су дипломе стекли у време кризе, и закључили да су ови други, после лоших првих запослења, лоше пролазили и у животу као целини.

Новчана димензија. Ова криза јесте везана за тржишта и новац, до ње јесте дошло зато што се пореметио процес зарађивања и трошења – али она представља истинску катастрофу не толико због изгубљених новчаних средстава, колико због силних људских патњи. Ипак, упечатљива је и сама сума.

Обично се укупно стање привреде оцењује позивањем на бруто друштвени производ (БДП), који представља укупну вредност свих роба и услуга произведених у једном привредном систему (кориговану за стопу инфлације). С обзиром да се продајом роба и услуга остварује приход, БДП је и сума која приказује укупне приходе: величину колача који се касније дели на плате, профите и порезе. Пре кризе, амерички БДП је растао по стопи од 2 до 2,5 % годишње, што значи да је сваке године било све више радника вољних да раде, све више машина и простора за рад, ако и све више врхунске технологије која се користила у производњи. Повремено је долазило до застоја – рецесија – али су оне обично били мање и краће.

Међутим, у време Велике рецесије (од краја 2007. до средине 2009.) БДП је у року од 18 месеци пао за читавих 5 %, и што је најгоре, није било никаквог значајнијег опоравка. Као резултат тога, привреда производи знатно мање него што би требало. Постоји категорија „потенцијалног БДП-а“: стања у коме би економска машина радила пуном паром, при чему не би долазило до „прегревања“. То би била производње која је могућа и пожељна - максималне производња при којој би стопа инфлације остајала иста. Тренутно америчка привреда производи 7 % испод своих могућности, што представља годишњи губитак од око 1000 милијарди долара! Ако додамо неколико претходних година и време које ће нам бити потребно да се (у најбољем случају) опоравимо, долазимо до суме од најмање 5000 милијарди долара! При томе се не ради о некаквим губицима на папиру, попут оних из времена пуцања финансијских „балона од сапунице“ – ради се о губицима на производима који поседују истинску вредност, које је требало и који су могли бити произведени - а нису, платама и профитима које је требало и који су могли бити произведени - а нису. И све то одлази у неповрат и никада се више не може вратити.

Опасност да се изгуби будућност. Ако се једног дана привреда и врати на стари ниво производње, њена дуготрајна слабост у временима кризе негативно ће утицати на њене дугорочне потенцијале. Има их много који се залажу за недељање и тврде да треба мислити о дугорочним перспективама, на дужи рок. Криза ће проћи и ред ће се васпоставити сам по себи, кажу. Ту се ради о интелектуалној капитулацији где се бира пут лењости и кукавичлука. Дугорочност заводи и може довести до тога да магаре цркне до зелене траве. Мислити само на дуже стазе, значи прелазити преко патњи стварних људи који живе данас - свој једини и непоновљив живот.

Како, поред поменутих тешких последица које оставља на савремена поколења, криза негативно делује и на дужи рок?

1. Радници који дуго не раде почињу се сматрати неупотребљивим и то већ представља губитак дела ефективне радне снаге. Млади који завршавају школе и дуго времена не налазе запослење, на тај начин не користе своје способности,

бивају деградирани на послове мањег значаја и њихово се образовање показује као чисто расипање средстава.

2. Додатно „минирање“ наше будућности представља смањење инвестиција. У проширење производње се улаже око 5 % мање него пре Велике рецесије и то не због „страха од социјалисте у Белој кући“, него зато што предузимачи, користећи постојеће капацитете, не могу да продају ни оно што произведу. Овакво стање може довести до тога да се привреда која се једном опоравила, суочи са ограниченим могућностима производње, несташицама и бројним „уским грлима“.

3. Смањење социјалних активности државе исто тако представља удар на будућност земље. Рецесија је убрзала буџетску кризу и утицала на смањење државних издатака, што је довело, између осталог, и до отпуштања око 300 000 просветних радника, одлагања или потпуног одустајања од инвестиција у транспорт и водоснабдевање и сл.

Уосталом, из једне анализе ММФ-а произилази да кризе не наносе само краткотрајне штете, већ ниво раста и запослености спуштају на дужи рок. Уколико би се већ сада предузеле акције којима би се скратило трајање кризе и смањила дубина „пада“, смањиле би се и дугорочне последице рецесије.

Муке у ЕУ. Европа јесте (у целини гледано) изгубила мање радних места, али зато стоји много лошије у погледу свог БДП-а. Криза у производњи изазвала је буџетску кризу, а одговор на то била је наврат-нанос и примитивно изведена „сеча“ државних трошкова која је довела до велике незапослености, а по свој прилици ће проузроковати и праву рецесију. Стање се притом знатно разликује од земље до земље. Немачка, на пример, није лоше прошла (што не значи и да неће), али су зато земље на „приферији“ доживеле праву катастрофу. Шта је, наиме, америчка незапосленост младих од 17 % према италијанској од 28 %, ирској од 30% и шпанској/грчкој од 43 % (данас већ преко 50 %, И.П.). Све у свему, ко је имао већи финасијски балон, теже је био погођен кризом. Али понављам, за разлику од земаља ЕУ које су препуштене свака себи, федералне државе у САД не морају да брину око фондова за исплату трошкова социјалног осигурања, који се покривају из центра. С друге стране, у ЕУ је добро то што постоји много развијенија социјална политика, па су тако здравствене услуге доступне свима, накнаде за случај незапослености су већи и сл.

Политичке последице. Хилера је на власт довела управо Велика депресија - али не хиперинфлација, него рестриктивна политика тадашњег канцелара Брунига. Данас смо сведоци раста разних врста екстремизама у читавој Европи: расистичких ксенофобичних покрета, радикалног национализма, ауторитаризма (једна земља Уније већ је закорачила на тај пут и почиње да личи на себе из 30-тих година прошлог века - Мађарска). Ни Америка није имуна на сличне појаве: ко може да тврди да Републиканска партија није у задњих неколико година кризе постала много екстремнија? Јер екстремизам цвета свуда где политичари нису у стању да понуде лек за патње народа.

Не одустајати! За разлику од природних катастрофа које се нису могле спречити, ова криза није морала да се деси - и управо то нас испуњава гневом.

Њена природа није била непозната (што је могло да пружи изговор онима који су кроз Велику депресију пролазили 30-тих година: тада нико није схватао кроз шта се пролази и шта треба чинити). Данас политичари немају оправдања: већ се располаже са знањима и средствима која су за излазак из кризе неопходна. А опет, ништа се не предузима. Оно што спречава акцију је специфичан сплет идеологије и себичних интереса који тренутно господаре политичком ареном. Ипак, никако не треба одустајати – кризу можемо победити, само ако јасно сагледамо њену природу и уложимо велики напор воље да наметнемо права решења.

2. Економија депресије

Тачно је да се налазимо на ивици катастрофе и да смо већински нагло осиромашили, али је тачно и то да нашим ресурсима и нашим знањима није задат фатални удар. Одакле онда ово сиромаштво? Између осталог, зато што смо заборавили на наслеђе великог Кејнса, који је објаснио природу привредних криза - и на наслеђе његових савременика, Хикса, Фишера и свих оних који су га касније продубили.

Основна порука ове књиге је да све ово уопште не мора да нам се догађа. Најбоље је постојеће стање упоредити са аутомобилом: мотор је сасвим у реду, али системом за паљење није и ауто зато не може да крене. Светска економска машинерија јака је као и увек, али постоји проблем организације и координације (који је техничке природе). Решавањем тог проблема оживеће и сама привреда. Ауто од 30 000 долара може годинама да стоји због поквареног анласера од 100 долара – слично је и са привредом, мада је многим тешко да то прихвате. Можда и зато што нису спремни да огромне поремећаје припишу једном наизглед мање важном узроку. Они чак могу изгледати врло озбиљни и мудри док тврде како садашњи проблеми имају много дубље узроке, који се дају отклонити само аскетским мерама штедње.

Све је, међутим, много једноставније и могло би се брзо решити ако би довољан број људи који поседују моћ био спреман да схвати стварност. Преображај привреде не би био болан, него би чак благотворно деловао на већину грађана – трпели би само професионални заступници погрешних економских теорија. Не значи, међутим, да би све било тако једноставно и на *политичком* плану. Рђаве доктрине и политике су нас деценијама приближавале стању у коме се сада налазимо – између осталог, мора се признати, и због тога што су дуго времена давале добре резултате – тако да је настала једна посебна политичка култура која данас отежава преокрет, чак и у ситуацији када се приближавамо истинској катастрофи. На *економском* плану из кризе, међутим, уопште није тако тешко изаћи - ако постоје довољно јасне идеје и политичка воља спремна да дела. Ако муж годинама одбија да замени покварени анласер и инсистира да се уместо тога иде пешке или градским превозом, проблем постоји, али не с аутом који би се лако дао поправити, него с њим.

Цео проблем је у тражњи. Сви, једноставно – и потошачи роба и предузимачи и држава – недовољно троше. После пуцања грађевинског „балона од

сапунице“ опало је трошење за изградњу кућа и куповину роба. Како је продаја била све слабија, смањивале су се и пословне инвестиције, а истим путем су кренуле и држава и локалне власти лишене пореских прихода. Слаба потрошња је довела до смањења запослености – предузимачи који нису могли да продају, све су мање производили и многи радници им више нису били потребни. Све у свему, данашња привреда пати од општег недостатка тражње.

Неки аналитичари сматрају овакву тврдњу бесмисленом јер је, по њима, немогуће да читава привреда пати од недостатка тражње. Они тврде да може опасти тражња за неким производима, али да ће људи онда трошити на нешто друго. Тим аргументом су се увек служили противници државних инвестиција: по њима, оне би само замениле једнак износ приватне потрошње. Јер сваки долар који би држава убацила у привреду прво би морао (опорезоваем или позајмљивањем) од те исте привреде бити узет. Тако се, опет по њима, фактички не ствара нова тражња, него се она само премешта од једне друштвене групе у другу. Они то онда проширују и на све друге додатне изворе трошења. Ако дуговима оптерећени потрошачи одлуче да потроше 500 милијарди мање, тај ће новац отићи у банке које ће га онда позајмљивати тако да ће трошити неки други потрошачи или предузимачи. Ако се, са своје стране, неки предузимачи уплаше „социјалисте у Белој кући“ и успоре са инвестирањем, новац од њихове штедне трошиће они предузимачи и потрошачи који од „социјалисте“ мање стрепе. По њима једноставно, до општег недостатка тражње не може доћи.

Људи који овако размишљају не схватају основни принцип да је *твоје трошење мој приход, и моје трошење твој*. Како је онда спикер највишег представничког тела у САД Бонер могао да изјави да би с обзиром на патње милиона Американаца и сама Влада требало да стегне каиш? Он као да није хтео да схвати да ако и грађани и Влада буду трошили мање – ко ће онда уопште куповати америчке производе!? Слично је и са немачким политичарима који су хвалили економску политику своје земље која је за резултат имала стални раст трговинског суфицита, заборављајући притом да је он оствариван само зато што су друге (претежно јужне) земље ЕУ више увозиле него извозиле и тако бележиле дефицит. Сада су сви скупа у невољи, јер неки нису хтели да схвате да не можемо сви одједном више продавати него што купујемо.

После свега реченог овде уочавамо три важна принципа:

1) Општи, неодговарајући ниво тражње је сасвим реална могућност. Нечија одлука да се уздржи од потрошње и приштеди уопште не мора бити праћена одлуком других да троше. Уопште није нужно да људи троше онолико колико је довољно за пуно функционисање свих производних капацитета.

2) Привреда је у стању да падне у депресију не због недостатка производних могућности, него због недостатка координације. Људи могу као произвођачи почети да купују мање робе потребне за производњу него што су у стању да произведу, а као потрошачи да троше мање него што зарађују. Ако на појединачном нивоу тако нешто и не мора да има катастрофалне последице, на нивоу целине оно може довести до опште пропасти.

Тако су у временима пре кризе (2005–2007.) неки људи радосно позајмљивали другима који су, опет, радосно трошили. Корпорације су позајмљивале своја средства инвестиционим банкама, које су их онда користиле за

кредитирање куповине кућа и станова. Немачке банке су позајмљивале шпанским, које су та средства такође претварале у грађевинске и потрошачке кредите. И с обзиром на принципа да је *твоја потрошња мој приход*, пуно се продавало и било је релативно лако наћи посао. А онда је све стало: повериоци су постали много опрезнији, а људи који су раније зависили од позајмица морали су строго да ограниче своју потрошњу. И ту се јавио већ поменути проблем – нико није био спреман да ускочи и троши уместо њих. Тако је одједном пала потрошња на светском нивоу у целини и пошто је *моје трошење твој приход и твоје трошење мој* пали су и приходи и запосленост.

3) Велики привредни проблеми понекад могу да се реше на врло једноставан начин. Поставља се, међутим, питање може ли пуко повећање новчане масе у оптицају довести до смањења незапослености? Такво повећање је у САД у надлежности Федералних резерви (централне државне банке) које су у претходним рецесијама (1981/82, 1990/91 и 2001) на време укључивале штампарске машине и тако доприносиле изласку из кризе. Овај пут, међутим, то није функционисало. Овлашћене да одређују количину новца у оптицају и висину обавезних банкарских резерви, Федералне резерве јесу новчану масу увећале за три пута (у односу на 2008.). Али привреда је опет остајала заглибљена у рецесији. Да ли је онда ипак тачан аргумент да је у корену ове кризе недовољна тражња? Да! Неуспех монетарне политике се могао предвидети. Јапан је 90-тих година већ прошао кроз нешто слично: ни тамо штампање новца није земљу могло да извуче из репресије.

„Замка ликвидности“. Средином 2000-тих америчка економија је била покретана са две стране. Великим замахом грађевинарства и великом потрошњом роба. Градило се и трошило, да би 2010. слика већ била потпуно другачија: од 1,8 милиона новоизграђених станова годишње, спало се на 585 хиљада, а са 16,5 милиона новокупљених аутомобила, на 11, 6 милиона. Прве године кризе се земља још некако сналазила повећањем извоза, али је и он касније опао и више се није опоравио. Шта се у ствари догодило? Када Федералне резерве, у циљу изласка из рецесије, повећавају понуду новца, оне изворна средства позајмљују банкама (најчешће у ствари купују од њих обвезнице), очекујући да банке та средства употребе за кредитирање предузећа и грађана. На те кредите се наравно плаћају камате, а да би се позајмљивање стимулисало Федералне резерве могу користити инструмент контроле каматних стопа. Управо је овлашћење да могу мењати каматне стопе оно што им и омогућава да утичу на привредна кретања.

Каматне стопе се, међутим, могу спуштати само до одређене границе – ако се у једном тренутку оне приближе нултој вредности, банкама ће бити боље да новац држе на сигурном (у трезорима), него да га позајмљују. То се и догодило: каматна стопа Резерви је током кризе стално снижавана, све док се 2008. није приближила нули. Међутим, због штете коју је пуцање грађевинског „балона од сапунице“ нанело грађанству и фирмама, ни таква каматна стопа није била довољно ниска да подстакне узимање нових кредита. Потрошачи су настављали да троше мало, градња је и даље стајала у месту - јер зашто инвестирати ако продаје слабо иду? И незапосленост је, наравно, остајала на високом нивоу. Маса новчаних средстава до којих се долази готово без трошка се повећава, а општа тражња и даље остаје на ниском нивоу! У тренутку када је већина одлучила да је већ презадужена

и да треба да смањи потрошњу и даље задуживање, а власници средства нису били вољни да троше више – стигла је депресија. Мора, међутим, постојати некакав излаз. Бесмислено је да толико производних капацитета стоји неупослено и да је толико људи жељних да раде незапослено.

Да ли је криза структурална? Постоји уврежено мишљење да је проблем много дубљи од пуког недостатка тражње и да се у ствари ради о томе да велика већина радника једноставно нема потребна знања и умећа неопходна привреди 21-ог века или да је „заглављена“ у погрешним гранама и на погрешним радним местима. (Људи који тако мисле нису уверени да је у ауту проблем једино у стартеру, него мисле да је проблем и у мотору и преносном механизму). Показало се, међутим, да су после ранијих криза сви радници углавном успевали да се негде продуктивно запосле. Више је варијанти поменутог начина размишљања. Неки говоре о општем недостатку знања и умећа, неки о технологији која велики број радника чини сувишним (банкомати и аутомати за чекирање на аеродоромима), а неки о том како је у САД посебно тешко вратити се у стање пуне запослености, с обзиром на пренадуван грађевински сектор и неопходност дугог процеса преквалификавања. Није, наиме, лако грађевинског радника пребацити у здравство или од брокера у агенцији за некретнине направити компјутерског стручњака.

Све је ово, међутим, нетачно. Од 13 милиона незапослених у октобру 2011. само је 1,1 милион (или 8 %) било претходно запослено у грађевинарству. Уосталом, ако је толико много радника са погрешним квалификацијама или ако раде на погрешним радним местима – шта је са „правим квалификацијама“ и „правим гранама“? Где то постоји пуна запосленост и где су то плате високе? Нема професије ни гране у којој ствари добро стоје. Између 2007. и 2011. незапосленост се готово удвостручила у скоро свим професијама и гранама, без обзира да ли се радило о запосленима са „плавим или белим крагнама“, производњи или услугама, високо образованима или необразованима. Плате нису повећаване скоро нигде, а поменули смо и то да су многи образовани били принуђени да се запосле на пословима који су знатно испод њихових квалификација. Оно што видимо свуда унаоколо је процес општег осиромашења, а то је оно што се догађа када привреда пати од недовољне тражње.

Имамо, дакле, пред собом привреду која је буквално осакаћена недостатком тражње; приватни сектор гледа да потроши мање него што заради и то доводи до пада прихода. А опет, уз повећану понуду новца Федералне резерве не могу да убеде приватни сектор да троши више. И опет се питамо: „Где је решење“?

Трошење као пут ка просперитету. После кризе с почетка 30-тих, америчка привреда је 1939. већ процветала, а незапосленост је готово нестала. Неко је очиледно коначно почео да троши довољно да би се привреда опет захуктала. Тај „неко“ је била влада. У очекивању великог рата, америчка се привреда, наиме, тих година пребацила на производњу војног карактера. Требало је надокнадити бродове и другу опрему која је изнајмљена Енглезима и изградити кампове за милионе нових регрута. Владина потрошња за потребе војске утицала је на повећање породичних буџета, повећана је лична потрошња, а онда су и предузимачи – видећи како се њихови производи боље продају – кренули у нове инвестиције.

У принципу је свеједно где влада троши, јер сваки облик њене потрошње ствара тражњу. Трошење за потребе војске олакшало јој је, међутим, посао – гласови конзервативаца који су се дуго опирали повећању буџетских издатака били су у том случају лакше неутралисани.

3. Значај теорије Минског

Економиста Мински је одлично спознао механизам који води у рецесију: потрошачи се уздржавају од куповина (посебно трајних добара) како би повећали износе својих уштеђевина, предузимачи одустају од планираних улагања и отпуштају раднике како би имали више готовине на располагању – сву гледају да се раздужују, што може бити корисно у сваком појединачном случају (и код физичких лица и код фирми), али наноси штету привреди у целини. Враћање његовом начину размишљања – које је тако удаљено од главних токова данашње теорије обележене хегемонијом либерализма – везано је за повратак другој двојници великих економиста: Кејнсу и Фишеру.

Мински је своју „хипотезу о финансијској нестабилности“ чију важност данас признају већ многи, изнео пре много година. Он се сав био посветио проблему односа дуга према својини и(ли) приходима. Тврдио је да периоди привредне равнотеже воде већем задуживању јер се људи углавном не плаше да као дужници неће моћи да плате своје дугове. Тај раст задуживања, међутим, временом доводи до нестабилност и припрема терен за финансијску и економску кризу.

Задуживање је у принципу нешто јако корисно. Колико бисмо као друштво били сиромашнији када би морали да чекамо да прикупимо готовину како бисмо купили кући или повећали производњу?! Истовремено, оно је добар начин да они који располажу вишком новца и не знају како да га искористе, тај новац пусте да „ради“ (по одређеној цени, наравно) у служби оних који знају како да га употребе.

Задуживање не чини глобално (светско) друштво сиромашнијим, јер је нечије дуговање на другој страни својина, тако да целина богатства количином дуга није погођена. Ово је, додуше, тачно само за светску привреду у целини, док постоје бројне појединачне земље које дугују више него што потражују. Тако су САД дужне 2,5 билиона (2500 милијарди) долара, што може изгледати пуно, али није - ако се узме у обзир да се ради о привреди која годишње произведе роба и услуга у вредности од 15 билиона (15 000 милијарди) долара! До раста задуживања дошло је највише 80-тих година прошлог века и земља је због тога кризу ипак дочекала рањивијом него што би била да су ствари стајале другачије.

Велика задуженост – висок износ дуга у односу на укупну својину и(ли) приходе – излаже земљу ризику онда када ствари крену низбрдо. Породица која је кућу купила на кредит без учешћа и која у прво време плаћа само камату, а не и

главницу, наћи ће се у невољи када на тржишту некретнина ствари крену лоше. Она која је платила учешће и од почетка отплаћивала главницу проћиће кроз кризни период много лакше. Слично је и са фирмама: када ствари лоше крену, оне које морају да одвајају пуно новца за исплату дугова много лакше ће потонути од оних које дугovima нису оптерећене.

Није увек лако приметити да је због оптерећености многих појединаца и предузећа читава привреда постала рањива. А онда настаје чувена „спирала смрти“ у којој управо напор дужника да се растерете дугова ствара ситуацију у којој је то све теже. Још је Фишер говорио о томе (давне 1933.): ако у тренутку поремећаја само неки људи и предузећа крену да се растеређују дугова (продајом акција или уздржавањем од трошења) - то и не мора да буде штетно. Али ако тим путем истовремено крене сувише много њих, упропастиће их управо колективни напор да се избаве! То се догађа у случају када милиони власника кућа крену да продају куће како би отплатили хипотеке – што доводи до пада цена некретнина, „потапа“ још већи број власника кућа и доводи до нових продаја. Или када банке, забринуте због превеликих дуговања, крену да продају обвезнице. Или кад потрошачи генерално смање куповине како би отплатили дугове, што онда доводи до пада производње, губитка радних места - и општег погоршања положаја дужника. Ако ствари озбиљно крену лошим путем наступа општи пад цена и добијамо дефлацију. Фишера теза да „што више дужници отплаћују своје дугове, то више дугују“ показује се као тачна. То се у ствари и догодило у Великој депресији 30-тих, а догађа нам се и последњих неколико година. Данас би се могло рећи да „дужници не могу, а повериоци неће да троше“. Тако су се, на пр. Грчка и Шпанија, у временима просперитета који је претходио краху пуно задужиле и сада пролазе кроз буџетску кризу – па или више уопште не могу да позајмљују или могу само под јако тешким условима. Тотални банкрот оне су избегле само зато што су Немачка и Европска централна банка наставиле да их кредитирају. С тим да су за узврат морале да донесу сурове рестриктивне мере којима су сасекле јавну потрошњу укључујући и тако виталне секторе као што је здравство. Уз њих, због дугова су забринуте и земље кредитори, које онда такође доносе програме штедње (мада блаже него што су они у земљама дужницима). Због свега овога долази до огромног пада укупне тражње који онда узрокује рецесију и високу незапосленост.

У дуг се лако упало јер су у привреди која се шири, где цене расту (посебно некретнина) дужници обично добитници. Притом повериоци радо одобравају кредите, пошто док привреди у целини иде добро, дуговање не изгледа као некакав ризик. Док су цене кућа расле, чак су и дужници који су остали без посла ретко банкротирали: једноставно су те куће продавали и исплаћивали дугове. Временом, осећање да је задуживање безбедно доводи до попуштања критеријума, фирме и домаћинства навикавају се на кредите и укупни ниво задужености расте.

Све је то, наравно, припрема за будућу катастрофу. У једном тренутку наступа „тренутак Минског“. Није битно шта ће до њега довести (рецесија, пуцање финасијског балона или нешто друго), битно је да у једном тренутку повериоци схватају да је позајмљивање ризично, дужници су присиљени да се раздужеју и креће Фишера спирала дугови-дефлација. Ако погледамо у историју, огромно учешће дугова у ДБП-у у времену од 1929-1933. било је последица управо дефлације: дугови нису расли, али се БДП смањивао, а напор дужника да дуг смање

узроковао је комбинацију рецесије и дефлације који је дужнички проблем још више заоштрио. Тек је опоравак после „Њу Дила“ удео дугова у БДП-у вратио на преткризни ниво. Када је избио Други светски рат, приходи и цене су порасли, а приватни сектор није могао да се задужује. Тако да је после рата у односу на примања дуг био мали, што је омогућило раст приватне тражње и прави бум у приватној потрошњи (посебно куповини кућа). Тек када су сећања на Велику Депресију избледела, дошло је 80-тих (од доласка Регана на власт) до великог повећања задужености. И повериоци и дужници су заборавили на лоше ствари које могу да се десе, то су заборавили и стручњаци и политичари који су почели да уклањају ограничења донета 30-тих управо с намером „да се те ствари не понове“.

Многи у САД на националну привреду гледају као на домаћинство које је доспело у невољу: мора се стезати каиш, смањивати потрошња, отплаћивати дугови, ограничавати трошкови... Али ово није тај тип кризе. Наши приходи су ниски управо зато што трошимо премало, па ако наставимо да потрошњу даље смањујемо приходи ће нам бити још мањи. Ми имамо проблем са огромним дугом, али то није дуг неке споља: то је новац који дугујемо једни другима – а то је велика разлика. Тако да када бисмо почели да смањујемо трошкове, опште стање би се само погоршало.

Тренутно смо дошли до тога да чак и готово нулта каматна стопа није у стању да доведе до пуне запослености, док је задуженост огромна. Ту онда традиционалне врлине уздржавања и штедње постају пороци, а уобичајена опрезност лудило.

За кризу и економију која пролази кроз рецесију типичан је „парадокс расипања“: ако свако покушава да штеди истовремено, то неће водити у веће инвестиције (фабрике, пословне зграде, тржне центре и сл.) и раст богатства, него у пад прихода и смањење привредних активности. Онда ће инвеститори улагати још мање, па ће тако мноштво личних напора да се уштеди на крају довести до тога да потрошачи мање уштеде у укупном износу. Али терет дугова доводи и до друга два парадокса. „Парадокса раздуживања“ где дужници што више плаћају то више дугују. Пошто, наиме, сви (и домаћинства и фирме) штеде истовремено, долази до пада прихода и вредности некретнина због чега се стање дужника не побољшава, него додатно погоршава. И „парадокса флексибилности“: ако је нешто тешко продати чини се да је решење у спуштању цене, док је „решење“ за масовну незапосленост у смањењу плата (отуд залагање за већу флексибилност). Међутим, ако појединац и може лакше да се запосли спуштајући своју цену рада, опште смањење плата довешће до смањења прихода, па ће се због тога - у ситуацији када дуг остаје исти - стање само додатно погоршати.

Јасно је да треба чинити супротно од свега овога! У временима када дужници масовно покушавају да више штеде како би исплатили своје дугове, важно је да *неко* ради супротно – да више троши и позајмљује – а то може да чини пре свега држава. Како смањење плата и цена очигледно погоршава стање у привреди, битно је, дакле, да оне расту, па ће инфлација временом смањити терет дугова.

4. Подивљали банкари

Пре избијања кризе пуно су хваљене реформе и нове, иновативне технологије у свету новца које су довеле до настанка „флексибилнијег, ефикаснијег, отпорнијег и стабилнијег финансијског система“. Али су управо те хваљене иновације систем довеле до ивице пропасти. Продаја хартија од вредности са хипотекама као покрићем охрабрио је несмотрено кредитирање. Појава велике количине хартија без праве гаранције обележио је настанак неке врсте „токсичног финансијског отпада“. Све је било покривено осигурањем које се на крају показало као фиктивно, јер када је дошао час истине осигуравајућа друштва нису имала довољно средстава да исплате оштећене.

Чињеница је да је током последњих неколико деценија постепено укидан систем гаранција које су 30-тих (после Велике депресије) биле установљене ради спречавања нових финансијских криза. Када је 1930/31. дошло до банкрота многих америчких банака, зацарило је неповерење и ојачали су захтеви за чвршћим регулисањем те области. Неке од тада донетих норми на снази су и данас и управо њима можемо да захвалимо зашто није било већих јуриша на банке у данима избијања кризе, 2008-ме. Друге су, међутим, 80-тих и 90-тих уклоњене. А многе од оних које су остале, нису биле прилагођене новом финансијском систему који се рађао.

Данашњи инвеститори су распети између жеље за *ликвидношћу* (доступношћу новчаних средстава у сваком тренутку) и жеље за *приходом* (профитом који настаје дугорочним упошљавањем тог новца у производне сврхе, инвестирањем). Ликвидност обезбеђује новац у цепу, али не доноси приход, док инвестирање доноси приход, али ускраћује могућност да готовина увек буде на располагању. Банке овај проблем решавају тако што обезбеђују и готовину и средства за дугорочна улагања (у бизнис или у некретнине).

Проблем је што понекад ствари могу да крену стрампутицом. Ако у једном тренутку већина или бар велики број штедиша одлучи да истовремено повуче своје улоге, банке доспевају у тешку ситуацију: немају готовину при руци, а ако покушају да до ње дођу распродајући дугове и друге хартије од вредности, морају да их нуде по јако ниској цени због чега често банкротирају. Повлачење депозита које је резултат губитка поверења у банке и панике која због тога настаје, може бити заразно. Тада се страх преноси на све банке, а нагла распродаја хартија од вредности неких банака (у циљу долажења до готовине), доводи у наставку до пада вредности и папира других.

Пошто могућност јуриша иде уз природу банака, и пре 30-тих година били су предвиђени одређени механизми заштите. Пре свега, банке су се трудиле да изгледају солидно – како споља (моћне зграде), тако и изнутра (вођењем опрезне пословне политике). Тада је покривеност њихових хартија од вредности депозитима достигала 75 до 80 %. За разлику од тога, у временима пред избијање данашње кризе депозити су понекад покривали свега неколико процената вредности хартија од вредности. Поред овога, постојала је и институција „крајњег кредитора“ коме се могло прибећи у ситуацији када би долазило до панике и када би људи пошто-пото желели да буду исплаћени. Ти кредитори су, дакле,

позајмљивали новац у кризним ситуацијама (тако су настале Банка Енглеске и америчке Федералне резерве).

Ове врсте гаранција показале су се, међутим, 30-тих година прошлог века као недовољне и Конгрес је морао да реагује. Тако је 1933. донет Глас-Стиголов закон који је поставио бране против могућих финансијских „поплава“. Створена је Федерална корпорација за осигурање депозита која је штедишама гарантовала (и још увек гарантује) за њихове улоге у случају банкрота банке. С друге стране, ограничени су ризици у које банке смеју да улазе. Ово је било посебно важно, с обзиром да је увођење осигурања депозита могло да доведе до свесног улажења банака у ризичне инвестиције, с обзиром да се знало да ће све губитке платити државна агенција т.ј. порески обвезници. Тада су банке стриктно подељене на комерцијалне и инвестиционе. Прве су баратале депозитима и могле су да се баве само давањем кредита, а не и куповином и продајом на робним или финансијским берзама. Банке су постале много опрезније око давања кредита и то је довело до периода мира који је трајао све до 80-тих. Тај мир јесте био начет Регановим доласком на власт, али су промене у правцу либерализације привредног система отпочеле још у време његовог претходника, демократе Картера. Промене су наишле на велико одобравање дела економиста и стварно, кад се погледа, није било (и нема) никаквог разлога да влада контролише цене на пример авионског или камионског превоза - те гране су после укидања ограничења почеле чак да се убрзано развијају. Проблем је, међутим, што је процес дерегулације захватио и свет финансија. Последица је била та да се ту мање охрабривало ефикасно пословање, а више ризик. Чинило се да потрошачима само може да користи увођење конкуренције међу банкама које су почеле да их привлаче различитим каматним стопама. Догодило се, међутим, да су почели да преживљавају углавном најнесмотренији, т.ј. да су штедишама конкурентне каматне стопе могли да исплаћују само они који су били спремни да дају ризичне позајмице. Дошло је до наглог раста кредитирања и ризика који га је пратио, при чему су неке банке до средстава за кредите долазиле позајмљујући од других банака. Демократа Клинтон је додатно олабавио банкарску регулативу: укинуо је Глас-Сиголова правила која су налагала одвајање комерцијалних од инвестиционих банака.

Уз све ово, као што смо већ напоменули, промене у банкарском систему нису биле праћене новим нормама. Појавили су се нови фондови на тржишту новца који нису физички присутни као банке и не обезбеђују готовину, већ делују више по принципу текућих рачуна. Они не подлежу правилима која важе за нормалне банке и део су система „банкарства у сенци“ које је по величини (због могућности уласка у ризичне операције) било надмашило класичан банкарски сектор. Банкарство у сенци је изложено истим ризицима као и класично: има мало депозита у готовини и у тренуцима панике лако може постати жртва „јуриша“. С обзиром на његову све већу важност, требало га је регулисати на исти начин као и традиционалне банке. Овако су се дугови гомилали и ризици умножавали, чиме се припремао терен за будућу кризу.

Велика лаж. На десници постоји теорија да је за кризу у САД крив Конгрес, а то је велика лаж. Јер:

1. Заступници те теорије кривицу Конгреса виде у томе што је желео да стамбено збрине најсиромшније слојеве становништва, при чему заборављају да су кредитни бум и грађевински „балон“ постојали и тамо где се није радило о сиромашним дужницима. Највећи бум је у ствари био не у градским језгрима (где живе сиромашнији), него у добростојећим приградским и не-градским насељима.

2. Највећи део ризичног кредитирања (недовољно проверених клијената) обавиле су приватне банке. Посебно је то био случај са хипотекарним кредитима који су додељивани онима којима се по класичним стандардима не позајмљује.

Очигледно је да се десничари труде да себе и јавно мњење убеде у све ово пре свега зато што би се у противном показало да су задњих неколико деценија управо они били ти који су предњачили на погрешном путу. Они су најстрашеније проповедали неконтролисано тржиште и трку за профитом као средстава која ће у будућности донети опште благостање – тврдећи притом да је превелико мешање државе у привреду у временима после Велике депресије доносило само штету. А када су успели да своје идеје спроведу у праксу и одстране многе од заштитних анти-кризних механизма – избила је екриза која нас и даље тресе. Како је било могуће да схватање по коме држава представља део проблема, а не решења, толико зацари нашим политичким „новоговором“?

О годинама које и нису биле тако добре. Америчка привреда је у временима од 1980. само лажно просперирала. Још много пре кризе 2008. могла се уочити опасност која прети од нерегулисаног банкарског система. Одмах на почетку либералне ере дошло је до великих поремећаја везаних за кредитне установе: раст инфлације изазвао је раст каматних стопа што је те установе - с обзиром да су одобриле велику масу кредита и то на дуги рок и по ниским каматним стопама - довело у неприлику. Многе су се нашле у зони банкрота, а пошто су њихови депозити били осигурани од стране државних агенција, све би морали да плате грађани-порески обвезници. Било је јасно да су у одсуству регулативе власници били просто подстакнути да улазе у ризичне операције. Ни улагачи, чији су депозити били осигурани, нису много бринули о пословној политици руководства. Најисплативије је било давати кредите непровереним инвеститорима у сектору грађевинарства, чије су активности могле да донесу велике профите, а неуспеси да се превале на грађанство. Одсуство регулативе је створило и климу која је често поговарала давању кредита рођацима и пријатељима, који су онда нестајали са новцем. До 1989. губици су се толико нагомилали, да је држава решила да тај „казино“ затвори, при чему је покривање дуга од 130 милијарди долара (што би данас било око 300 милијарди) било свађено на пореске обвезнике.

Поред овога, почетком 90-тих настали су велики проблеми са комерцијалним банкама које су претерале са давањем кредита трговцима некретнинама. Затим је - врло слично ономе што се догодило после пропасти „Леман Бродерс“ - пропаст великог инвестиционог фонда „ЛТЦМ“ просто „заледила“ финансијска тржишта. Несрећа је спречена уз учешће Федералних резерви, али је пропуштена прилика да се схвати шта се све може догодити када се финансије отму контроли. Уместо тога, настављено је са истицањем доприноса који дерегулација даје укупном привредном расту. Чувени економиста Јуџин Фејма са

заносом је говорио како неспутане финансије омогућавају притицање средстава тамо где је то најпотребније и тако спешују раст. Некаквог изузетног раста у ствари није ни било. Сведоци правог раста биле су генерације после Другог светског рата када је животни стандард готово удвостручен. А у преткризним временима где је царовала дерегулација, ако је раста и било, он је повећао (до невероватних размера) само профите мањине, док се код велике већине становништва радило тек о скромном повећању прихода, оствареном мање повећањем плата, а више продужењем радног времена. Ако се узме у обзир колико су се неки у тим временима обогатили, онда није ни чудо што су пречули упозорења која су указивала на погрешност пута којим се привреда упутила.

5. Друго златно доба

У ери коју богати називају „Златним добом“, на сцену су ступили директори инвестиционих фондова који су стручњаци за баратање туђим новцем и за које људи верују да поседују некакав специјални инстинкт за зараду. У једном тренутку 25 најбоље плаћених директора таквих фондова зарадило је за годину дана 14 милијарди долара, што одговара укупној трогодишњој заради 80 000 њујоршких наставника! Просечна квадратура кућа које су куповали била је 1400 квадратних метара, мада је било и оних који су се одлучивали за живот у 2800 квадрата. Већини становништва време њиховог „Златног доба“ није донело никакав посебан бољитак. Радило се, дакле, о причи иза које су стајали лични интереси повлашћене врхушке и оних који су јој се ставили у службу. И док је код просечних породица раст прихода између 1980. и 2005. био између 20 и 60 %, код 1 % најбогатијих он је износио 400 %, а код оних на самом врху 660 %. Зашто је до тога дошло и да ли је то на било који начин утицало на долазак рецесије кроз коју САД тренутно пролазе?

Зашто су се богати додатно обогатили? У многим дискусијама се помиње „награда са умеће“. Модерним технологијама су, наиме, све више потребни образовани кадрови, док се све мање тражи рутински, физички рад – стога се оних 20 % образованих одвојило од 80 % мање образованих. У овоме има део истине: образованијима је у протеклих тридесет година заиста ишло добро. Али, следећи ту причу не превиђамо само део истине, већ истину у целини. Јер највећу добит нису остварили образовани, већ шачица оних који су већ били врло богати. Универзитетски професори који имају магистратуре и докторате, нису успели да зараде ни приближно ономе што су зарадили директори инвестиционих фондова.

Нису само радикални критичари система устали против званичне приче о „Златном добу“. Буџетска канцеларија Конгреса издала је извештај о расту неједнакости у времену између 1979. и 2007. по коме је 20 % најбогатијих (уз изузеће оних 1 % на самом врху) забележило раст прихода од 65 %, они у средини од свега 30 %, док је у случају најсиромашнијих 20 %, то повећање износило свега 18 %. За то време 1 % најбогатијих регистровао је пораст богатства од 277 %! Њихови приходи који су некада (после умањења за пореска давања) чинили 7,7 %

укупних прихода у САД, сада чине 17,1 %, што значи да је учешћа осталог становништва смањено за готово 10 %.

Дуго се избегавало давање одговора на питање зашто овој групацији иде тако добро – као да је то питање спадало у теме којима се баве таблоиди. Тек недавно се почело схватати да је давање тачног одговор на њега кључ решења за америчку кризу. И даље, међутим, постоји читав слој политичара и економских стручњака који наставља да доказује како је теорија о некакавом новом, дубоком јазу између богатих и сиромашних чиста демагогија.

Анализе показују да слој од 0,1 % најбогатијих чине пре свега менаџери корпорација, финансијски спекуланти, трговци некретнинама и адвокати. Класична економија тврди да је тржишна привреда систем у коме је свако плаћен у складу са својим доприносом укупној производњи. Али, ако дубље уђемо у проблематику данашње тренутка, видећемо да богатство поменутих људи има врло мало везе са њиховим економским доприносом. Ради се најчешће о менаџерима фирми које ти људи нису створили, нити им им оне припадају, док о њиховим платама одлучују посебни одбори... које постављају они! Примања су „пренадувана“ јер директори инвестиционих фондова, на пример, поред редовне плате која им следује за умеће управљања туђим новцем, добијају и одређени проценат од профита који остваре. То их подстиче да улазе у ризичне операције – ако оне успеју, на увећаном профиту додатно зарађују, а ако пропадну, нису у обавези да (из раније остварене добити) изгубљено надокнаде. Због оваквог система управљања и награђивања, многи фондови нису добро пословали и показало се да је било много боље улагати у државне обвезнице.

Поред тога, ако су фондови и успевали да остваре профит за своје чланове, до тога није долазило кроз стварање нове вредности за читаво друштво, већ фактичком екпропријацијом вредности која би требало да припадне другима. То се најбоље види у случају неуспешних банака које су 80-тих и 2000-тих доносиле профит све док нису наступиле тешкоће из којих су онда извлачене новцем из буџета (новцем, дакле, пореских обвезника који су раније имали мало користи од њиховог успешног пословања). На рачун друштва богатали су се и они који су се бавили куповином, реструктурирањем и поновном продајом фирми кршећи притом раније потписане споразуме и колективне уговоре: маса радника остајала је без посла, а маса кредитора без свог новца.

Зашто су приходи поменуте групације, који никако не одговарају њиховом стварном доприносу укупној новоствореној вредности, у тој мери порасли у времену од 1980-те? Део одговора је у већ анализираној финансијској дерегулацији која је омогућила богаћење менаџерског слоја прво у сфери финансија, а затим и осталим гранама привреде. Приходи тог слоја увек су у великој мери условљени друштвеном климом и друштвеним нормама које дефинишу пристojност, непристойност и праг после кога нешто постаје скандалозно. Очигледно је да је 80-тих година дошло до промене политичке климе која је рашчистила терен за појаву неумерених захтева управљачких слојева. Овде је посебно важно напоменути да је у то време дошло и до великог смањења синдикалног чланства, што је умањило снагу синдиката и онемогућило их да се супротставе неправедном расту прихода руководства фирми. Том расту је додатно допринело и смањење пореза на високе приходе.

Неједнакости и криза. Истовремено појављивање одређених чињеница не значи и то да је једна од њих узрок друге. Сасвим је могуће да је то што је исти ниво неједнакости који је постојао пре Велике депресије постојао и пре кризе 2008. – случајност. Или да су обе појаве последица неких других, заједничких узрока (смањења пореза на највише приходе, промене друштвених норми које дефинишу непристојно и скандалозно понашање, финасијске дерегулације већ постојећих и нерегулисања нових појава у свету финансија). Директну узрочност између раста неједнакости и кризе није лако доказати. Тако се на пример, у светлу статистичких података, показује да није тачна тврдња да је повећање удела богатих у укупном приходу довело до смањења куповне моћи средње класе и пада укупне тражње. У САД је у време дерегулације и растуће неједнакости потрошња и даље остајала на високом нивоу. Растућа неједнакост је чак утицала на повећање потрошње, где су се они мање имућни презадуживали како не би заостали у благостању. Познато је да се облици понашања оних „изнад“ постепено преносе на слојеве „испод“, да се опонаша живот оних којима се дивимо. У овом случају средње класе су, следећи „трошачијске“ узоре, доста скупо платиле своје поводљиво понашање. Многа банкротства су тако била узрокована тежњом средње класе да у временима пропадања државног образовања, својој деци обезбеди место у образовним институцијама где се школују деца из виших слојева. То их је терало да купују куће у деловима града где су оне скупље и подижу кредите који су често превазилазили њихову моћ и у случају губитка посла или болести чинили их крајње рањивим.

Све у свему, за кризу су најодговорнији политичари који су постали играчке оних који своју моћ темеље на богатству, и то не на било каквом, већ на огромном: имати новац значи имати утицај, а имати велики новац значи имати велики утицај. Јасно је да је „слепило“ политичара, које их је у временима пре кризе спречавало да сагледају ризике дерегулације, а по њеном избијању да адекватно реагују, било узроковано егзистенцијалном зависношћу од крупног капитала. Још је велики писац Синклер Луис говорио да је тешко нешто разумети, ако плата зависи од тога да се не разуме.

Елита и економија у доба рђаве политике. Многи политичари – и републиканци и демократи – били су присталице дерегулације. Многи су и искрено веровали у њене предности. Али је тачно и то да су кофери пуни пара (у време кад су се бавили политиком) и дебели банковни рачуни (у временима после тога), пуно допринели да њихова уверења остану неуздрана. Новац утиче на политику на више различитих нивоа. Постоји маса корумпираних политичара који су једноставно купљени, било доприносима за изборну кампању, било уплатама на личне рачуне. Али у већини случајева корупција је финија и теже се примећује: политичари се награђују зато што заступају одређене створе, онда они те ставове заступају још енергичније и на крају престају да буду и свесни да су купљени. Поред тога, припадници богате елите, људи успели у животу, располажу неком врстом харизме и речитости које стварају утисак да они знају шта треба чинити - дружење са њима итекако обликује ставове и уверења. Историја је пуна таквих примера, а данас, када су богати пребогати и када неко кога корпорације воле може да буде плаћен много више него некада, ситуација је још тежа.

Спремност европских лидера да се заложује за рестриктивне мере штедње указују на постојање сличног проблема и у ЕУ. Најнормалније је очекивати да неки председник владе води политику која ће га на следећим изборима опет довести на власт. Али у ери глобализације и „европеизације“ много је битније бити добро виђен међу учесницима скупова као што је онај у Давосу, јер се у том случају евентуална омраженост у народу лако може надокнадити запослењем у наднационалним структурама моћи - Европској комисији, ММФ-у или у некој другој међународној организацији. Понекад је чињеница да је неко омражен у својој земљи и велики плус. Коначни доказ оданости „међународној заједници“ може бити управо доношење одлуке која наилази на масиван отпор домаћих бирача.

Није тајна да су у САД утицају крупног капитала били подложнији републиканци. Аналитичари су открили да постоји корелација између учешћа најбогатијих у укупном доходу земље и степена подељености у Конгресу. Када су после друго светског рата приходи били релативно равномерно распоређени и социјалне разлике мање, одлуке су у Конгресу углавном доношене консензусом. Од почетка 80-тих, када је дошло до озбиљних раслојавања, политички компромис је било готово немогуће постићи. А онда је преовлађујући утицај богатих довео до дерегулације, смањења пореза за боље стојеће грађане, кресање помоћи за сиромашне и опадање квалитета државног образовања.

Ако, дакле, раст неједнакости и није директно изазвао кризу, пуно је допринео стварању политичке климе у којој је било тешко приметити и правилно одреаговати на узнемиравајуће сигнале. И што је још горе – изнаћи прави пут изласка из тешкоћа.

6. Економија „Мрачног доба“

Макроекономија као посебна грана економске науке настала је као резултат интелектуалних напора усмерених на изналажење путева изласка из Велике депресије. Она је стекла бројна сазнања и искуства о кризи, па је постојало уверење да се њен повратак може спречити. Више деценија се чинило да је проблем спречавања кризних ситуација решен – све до 70-тих, када су економисти научене лекције почели да заборављају. Данас су они део проблема, а не решења. Многи од њих су пре кризе ватрено доказивали корисност дерегулације у области финансија, а после њеног избијања минирали напоре да јој се ефикасно супротстави. Године пре 1930-те могле би се назвати „Каменим добом“ економске науке, када је тек требало пронаћи путеве изласка (и спречавања) криза. Иза тога је наступило доба процвата када су сви инструменти борбе са кризама били познати и доступни, да би током последњих деценија наступило „Мрачно доба“ где је готово све што је било пронађено – заборављено. На сцену је ступило „Ново варварство“.

„Кејнсофобија“. Избијањем кризе 2008. опет смо се нашли у свету који је овај врхунски теоретичар обрадио у свом ремек-делу „Општа теорија запослености, камате и новца“, писаном још давне 1936-те. У свету у коме је кључни проблем недостатак тражње и где техничка решења, као што је смањење каматне стопе централне банке, не представљају прави одговор на изазове тренутка. Очигледно је да је неопходан већи ангажман државе у привреди, како у смислу трошења које је у

функцији повећања запослености, тако и у смислу напора да се смањи терет хипотеканих дугова.

И поред тога што и ове мере могу бити схваћене као чисто технократске и примењивати се без улажења у ширу проблематику прерасподеле дохотка, многи данашњи конзервативци (десница) - посебно они који бране интересе најбогатијих – и даље се огорчено боре против Кејнса (који је иначе своју теорију описивао као „умерено конзервативну“).

После првог покушаја да се Кејнсове идеје приближе Американцима (била је то књига канадског економисте Лорија Таршиса чију су промоцију на универзитетима лобисти крупног капитала ефикасно осујетили), дошла је „Економија“ Пола Семјуелсона (објављена 1948.). И поред утицаја који је имала, традиција нетрпељивости према Кејнсовим идејама је опстала, па је 2005. његово ремек-дело (уз Хитлеров „Мајн Кампф“ и Марксов „Капитал“) проглашено једном од десет најштетнијих књига 19. и 20. века.

Такве негативне реакције потичу из:

1. страха конзервативаца да државна интервенција као неопходно средство изласка из кризе, „не гурне земљу у социјализам“. На десници се, наиме, Кејнс увек повезује са централним планирањем и радикалном прерасподелом дохотка, иако он у више наврата промовише управо капиталистичку причу у којој су мотив за стварањем профита и окружење којим доминира приватно богатство, неопходни услови привредног процвата.

2. „Ту је међутим, присутан и један други мотив: у тржишном систему капитал остварује јак утицај на државу непрекидно је плашећи неопходношћу очувања „климе поверења у националну економију као главне бране избијању криза“, чиме блокира све владине мере усмерене на његово ограничење. Када влада научи да запосленост повећава својим куповинама (државним наруџбама) поменуто моћно средство посредне контроле губи своју делотворност.

Ово су, дакле, два главна разлога којима се може објаснити зашто су политичари и стручњаци који су блиски вишим слојевима друштва толико против Кејнсових идеја. Данас је то непријатељство још веће и има више практичног ефекта пошто су богатство и утицај најбогатијих знатно већи него раније. Конзервативци су се током протеклих седамдесет пет година (колико је прошло од објављивања Кејнсовог главног дела) померили пуно у десно, па су деснице и од Милтона Фридмана, који је ради стабилизације привредних прилика допуштао одређене облике интервенције (бар у монетарној политици).

Питање колико су интереси богатих утицали на схватања која преовлађују међу данашњим економистима врло је деликатно. Чињеница је, међутим, да су универзитетске стипендије, пробитачни пословни уговори и пријатељске везе са бизнисом пуно утицале да научници забораве Кејнсове поруке из 30-тих и 40-тих година.

Ретки изузеци. Кејнс је сматрао да се не сме допустити да финансијска тржишта и шпекуланти диктирају доношење важних пословних одлука – реална производња не сме постати нус-производ делатности које подсећају на коцкарске. Међутим, већ од 70-тих све је више било студија које су прелазиле преко проблема ирационалности у економији, финансијских „балона“ и деструктивног шпекулисања.

Форсирала се хипотеза „ефикасних тржишта“ чикашког професора Јуџина Фејме који је тврдио да праву вредност хартија од вредности – у условима када су јавности доступне све информације – показују управо финансијска тржишта. (Када се, наиме, има увид у приходе неке фирме и њене пословне перспективе, цена њених акција увек тачно одражава њихову вредност). Током 80-тих су економисти чак почели да верују да би развој реалне привреде једне земље требало препустити управо ономе што је Кејнс погрдно звао „коцкарницом“.

Невроватно је у којој мери су економисти превиђали упозоравајуће сигнале (нагли пад вредности акција 1973/74 и 1987. на пример). Елеганција, лепота и привидна функционалност њихових теорија нису били уздрмани. Неки су добили Нобелову награду, други су постајући миљеници Вол Стрита били награђивани овоземаљским добрима. Њихове идеје делио је и гувернер Федералних резерви Ален Гринспен.

Било би логично претпоставити да је крах 2008-е темељно уздрмао неолибералне теорије показујући њиховим творцима сву разорност механизма саморегулације у које су чврсто веровали. Ништа од тога! Већ годину и по дана по избијању кризе Гринспен се изјаснио против најскромнијих могућих покушаја да се успостави некаква контрола над финансијским тржиштима: он је тврдио да је сем „изузетне 2008-ме“ невидљива рука тржишта непогрешиво регулисала цене, каматне стопе, плате и валутне курсеве. Звати 2008-му „изузетком“ исто је као говорити о сигурности јапанских нуклеарки „уз одређене изузетке“ (као што је на пр. фатална Фукушима – очигледно је да има изузетака који су у стању да у питање доведу све). У науци није било никаквих озбиљнијих покушаја да се чињенице сагледају у новом светлу: Јуџин Фејма је - позивајући се на штетно деловање „Фреди“ и „Фани“ (агенција које спонзорише држава) – наставио да прича како је кризу изазвала претерана државна интервенција. Такво држање се може разумети – признати погрешност својих финансијских теорија (које су земљу довеле до руба пропасти) значило је признати да је добар део живота протраћен у напредовању према крају ћор-сокака. Оно се, међутим, не може опростити. Јер бранећи своје грешке, економисти попут Фејма допринели су одлагању и ограничењу мера које су могле допринети бржем изласку из депресије.

„Застарелост Кејнса“. Чак је и Милтон Фридман, касније сматран оцем неолиберализма, 1965 изјављивао да су „данас сви економисти кејнсијанци“! Његов монетаризам се у суштини и није много удаљавао од Кејнсових поставки. Може се рећи да су 60-тих година макроекономисти углавном били једногласни по питању рецесије. Од тада су се они поделили на „морске“ (са универзитета смештених на обалама океана) и „слатководне“ (са универзитета из унутрашњости), од којих први мање-више следе Кејнсове идеја, а други их сматрају бесмисленим. Ови су присталице слободног тржишта и рачунају на људску рационалност, па је стога по њима просто немогуће да економија стане због недовољне тражње. А опет, показало се да су рецесије стварност. Свесни тога, они их онда тумаче на свој начин („слатководни“ Роберт Лукас, на пример), као резултат „тренутне збрке“, при чему упозоравају да би државна интервенција била само контрапродуктивна и ту „збрку“ још више искомпликовала. Истовремено објављују застарелост и смрт

кејнзијанске економије, а да пре тога нису нашли неки одржив алтернативни модел који би попут ње могао јасно да објасни узроке рецесије.

На универзитетима је данас доминантна теорија „реалних пословних циклуса“ по којој су рецесије рационалан и ефикасан одговор на непријатне технолошке шокове (који се притом остављају необјашњеним) и да је масовна незапосленост до које током њих долази резултат свесне одлуке радника да на неко време изиђу из процеса рада – док се прилике не поправе.

Када су теорије као Лукасова пропале, неки економисти су прибегли „шминкању“ Кејнсове теорије и стварању нечега што би се могло назвати „неокејнзијанизмом“, пре свега на универзитетима у Харварду и Принстону, на Масачусетском технолошком институту (МИТ) - али и у Федералним резервама и ММФ-у. Сви су се они сложили у једном – да је у условима рецесије државна интервенција пожељна. Али су, трудећи се да што мање одступе од класичне ортодоксије, остали заробљеници идеје људске рационалности и савршених тржишта и тако превидели могућност финансијских „балона“ и слома банкарског система. Мада треба рећи да ни њихов економски модел није искључивао појаву криза и да су неки од њих (они утицајни у политици) успели да прогурају одређена корисна решења, као што је било јачање кредитних активности Федералних резерви и слично.

На крају се показало да су ставови неокејнзијанаца прагматичнији од догматске теорије неолиберала која по избијању кризе није могла да понуди ниједно делотворно решење.

„Јефтине теорије“. Док су Резерве држале све под контролом није било толико важно шта се предаје на универзитетима. Благе рецесије лечиле су се додатним штампањем новца и спуштањем каматних стопа, мада ни то није било једноставно с обзиром да су Резерве морале тачно да одмеравају количину додатног новца и одређују време када „терапије“ треба заустављати – у околностима које се непрестано мењају и уз вођење рачуна о томе да је за сагледавање последица предузетих мера потребно време. Што се тиче озбиљних рецесија, које не би било могуће излечити искључиво монетаристичком терапијом, сматрало се да је њихово време прошло. Фридман јесте био велики економиста, али су његове поставке да до Велике депресије не би дошло да су Федералне резерве добро радиле свој посао, као и да је монетарна политика у стању да спречи сваку будућу кризу – једноставно погрешне. Таква размишљања била су штетна јер су обесмислила сваку расправу о мерама алтернативне економске политике које су могле да се примене у случају да се монетарна политика покаже као недовољна.

У складу са Фридмановим препорукама, Федералне резерве су предузеле све што је по његовом мишљењу требало да раде 30-тих година, али је земља ипак доспела у кризу која се квалитативно није много разликовала од Велике депресије. У таквој ситуацији неолиберали Фејма, Кохреин и Бероу су (полазећи од погрешне Сејове претпоставке да се приходи обавезно троше, а понуда ствара своју тражњу) настављали да тврде како додатне стимулативне мере пореске политике не би донеле никакво добро: ефекат тих мера био би нултиран падом приватне потрошње и инвестиција - што се догодило, тврдили су, у време Другог светског рата. Притом су потпуно смели с ума да је тада до пада потрошње дошло због

рационисања, а да је инвестирање опало зато што је привремено забрањена градња великог броја објеката који нису били од значаја за ратне напоре земље.

Саветница председника Обама нападана је због својих „јефтиних теорија“ које су, по њима, за циљ имале давање идеолошког оправдања одлукама које су већ биле донесене. Сви поменути теоретичари неолибералног круга политички гледано су конзервативци и представљају перјанице Републиканске партије. Постоје, међутим, и многи који не робују теоријама насталим у последњих тридесетак година, млади економисти који се труде да докажу да пореске стимулације могу бити итекако корисне и да их треба примењивати у далеко већем обиму него до сада.

7. О неадекватном одговору на изазове кризе

У својој приступној беседи Барак Обама је обећао смелу и брзу акцију у циљу изласка из кризе. Акција је стварно била брза пошто је већ средином 2009. нагло урушавање америчке привреде заустављено. Она, међутим, није била и храбра. „Акт о опоравку и новим инвестицијама“ који је требало да буде највећи пројект усмерен на отварање нових места у америчкој историји, показао се као неадекватан. Олакшавајућа је околност да су програми те врсте широм света углавном пропали. Владе и централне банке јесу прискочиле у помоћ водећи политику јефтиног новца (ниских каматних стопа) и подржавајући приватне банке, али ако је њихова помоћ и била довољна да спречи понављање краха сличног оном с почетка 30-тих, она није била довољна да заустави велики и упоран раст незапослености. Па када прва рунда интервенције није испунила очекивања, влада је то схватила као доказ да ништа више није могло и не би требало да се ради у циљу отварања нових радних места. Они који су имали исправне идеје о мерама неопходним за спас привреде били су бојажљиви, неуверљиви и нису се отворено изјашњавали о неопходној висини средства која је у циљу опоравка требало потрошити, нити о томе да су већ утрошена средства била недовољна. С друге стране, они са погрешним идејама били су агресивни, и не сумњајући ни мало у исправност својих схватања, гневно су блокирали све покушаје мотивисане другачијим идеолошким ставовима.

Стиже криза. До лета 2005. били смо сведоци великог бума у области некретнина који је наговештавао стварање финансијског „балона“: али, постојало је чврсто уверење да цене некретнина никада неће пасти и да је зато најбоље куповати одмах, пре него што оне скоче. Шпекулативне активности су биле на врхунцу. „Балон“ је, међутим, већ почео да пушта ваздух – цене су настављале да расту, али је за продају кућа већ требало много више времена.

Свој врхунац цене су достигле у пролеће 2006, а онда су почеле да падају (и то највише тамо где су претодно забележиле највећи раст: у Мајамију 50 % и Лас Вегасу – 60 %). То, међутим, није земљу одмах гурнуло у рецесију. Пад грађевинских активности био је надокнађен повећањем извоза који је био

подстакнут растом конкурентности америчких производа заснованом на слабљењу долара. Али, у лето 2007, проблеми у области некретнина постали су проблеми банака - оне су почеле да трпе огромне губитке на хартијама од вредности покривеним хипотекама. У почетку се чинило да ризик и није велики, с обзиром да се сматрало немогућим да велики број људи са хипотекама банкротира истовремено. Тако нешто је, међутим, било сасвим логичко у ситуацији где су куће вределе само 30-50 % онога што су дужници плаћали за њих. Велики број наизглед сигурних папира (које су „Муди“ и друге агенције за процену оцењивали са ААА, дакле као првокласне) показао се као „токсични отпад“ који је успео да задржи само део своје номиналне вредности. Многе банке, оптерећене кредитима узетим ради унапређења сопствених спекулативних делатности, суочиле су се са проблемом солвентности.

Августа 2008 француска инвестициона банка „Париба“ је своје клијенте обавестила како више неће моћи да дижу новац, што је створило климу стрепње и несигурности у банкарском свету и довело до тога да банке (уплашене од могућих губитака) престану да позајмљују једна другој. Као резултат комбинације кредитне кризе и пада грађевинских активности који је довео до смањења потрошње домаћинства, америчка привреда је крајем 2007. упала у рецесију. Почетком септембра 2008. још се чинило да она неће бити дубока и да је више „менталне природе“ него „стварна“ (мада је незапосленост већ била скочила са 4,7 % на 5,8 %).

А онда је 15.-ог септембра банкротирала банка „Лимен Брадерс“ (ЛБ), инвестициона банка средње величине, и почео јуриш на „банке у сенци“ које су пословале без икаквих гаранција (као што је осигурање депозита). Пословање „ЛБ“ није било озбиљније регулисано прописима: банка је могла да се задужује до гуше и дугови су често достигали висину вредности њене имовине. У таквој ситуацији било је довољно да проструји некаква лоша вест – о паду вредности папира покривених хипотекама, на пример – па да банка потоне. Тако је и почео јуриш. Потребу за готовином банке нису могле да задовоље позајмљивањем, па су кренуле да продају своје хартије од вредности, што је овима оборило цену и погоршало услове позајмљивања. Само су држава и добро стојеће корпорације могле да узајмљују под пристojним условима, док је ризичним клијентима (макар ризик био и минималан) та могућност ускраћивана или им је омогућавано да позајмљују по врло високим каматним стопама (оне су пре кризе износиле 8 %, да би после банкрота „ЛБ“ скочиле на невероватних 23 %).

Могућност потпуног краха финансијског система натерала је политичаре да (додуше само у случају банака) одреагују брзо и одлучно. Федералне резерве су банкама дале огромне кредите како не би остале без готовине. Бушова администарција је успела да кроз Конгрес прогура програм избављења банака (ТАРП) у вредности од 700 милијарди долара који је углавном искоришћен за куповину њихових акција, т.ј. докапитализацију. Ова операција је подложна озбиљним критикама: банке су морале да се спасу, али је влада требало да им наметне много теже услове. Као надокнаду за ванредну помоћ она је на пример, требало да захтева много већи удео у њима и то не да би њима још дуго управљала, него да би обезбедила да порески обвезници осете неку корист од њих у тренутку када се оне - уз помоћ државе - опораве. Влада то није учинила, па су банке на тај

начин субвенционисане и у суштини је подржана философија „приватизације добити и социјализације губитака“.

Без обзира на то што је опоравак банака карактерисала претерана дарежљивост државе, операција је у основи била успешна. Највеће финансијске установе су преживеле, повраћено је поверење инвеститора и финансијска тржишта су мање-више нормално прорадила, омогућујући већини заинтересованих позајмице по релативно разумним каматама. Међутим, пука стабилизација финансијског система не значи нужно и просперитет. Америци је био потребан план избављења реалне економије – раст производње и запошљавања.

Неадекватни подстицаји. Суноврат цена некретнина и акција нанео је страшан ударац богатству земље: нето вредност породичних буџета смањила се током 2008. за 13 000 милијарди долара, што је готово једнако годишњој производњи земље (њеном БДП-у). Приватна потрошња је драстично опала, као и инвестиције, с обзиром да није имало никаквог смисла улагати у производњу за непостојеће потрошаче. Федералне резерве су камату спустиле скоро на нулу и тим путем се није могло ићи даље. Преостајали су порески стимулуси, привремено повећање државне потрошње и(ли) смањење пореза у циљу јачања укупне потрошње и отварања нових радних места. И стварно, Обамина администрација је прогурала „Акт о опоравку и новим инвестицијама“ (АРРА) у вредности од 787 милијарди долара, али се он показао као недовољан. Он јесте ублажио рецесију, али земљу није успео да гурне у правцу пуне запослености и раста. И што је још горе, његов неуспех је код бирача дискредитовао читаву идеју државне потрошње која за циљ има повећање броја радних места.

Треба одговорити на неке замерке.

1. Није тачно да аргумент о недовољним средствима служи само зато да би се оправдала пропаст одређене политике, јер је прича о недовољној помоћи привреди почела *пре* него што се кренуло у остварење пројекта (Стиглиц, Кругман и други). И показала се као тачна: незапосленост је прешла 10 %, а политичке импликације читавог подухвата биле су катастрофалне.

2. Исто тако није тачно да су средства намењена опоравку била „огромна“. Удео државног трошења у БДП-у јесте порастао са 19,7 % 2007. на 24,1 % 2011, али се ту ради о нечем другом, а не оном о чему људи обично мисле. **а.** Он је већи између осталог и зато што је БДП стагнирао или опадао. **б.** Највећи део средстава дат је у виду помоћи најугроженијим деловима становништва као помоћ за случај незапослености, бонови за храну, покривање пореза на зараде најсиромашнијих, медицинска помоћ и помоћ федералним државама којима је услед смањених прихода претило смањење потрошње. **в.** Око 40 % вредности пројекта чинила су средства ослобођена смањењем пореза (ради се о инструменту који је у подстицању тражње мање ефикасан него класична државна потрошња). Релативно мали део средстава уложен је у оно што се обично сматра типичном државном интервенцијом: у градњу и поправку путева и слично (30-тих година је на таквим пословима било запослено 3 милиона Американаца или 10 % укупне радне снаге. Пропорционално данашњим условима то би било 13 милиона запослених!).

Средства је требало да буду већа јер је глобална ситуација у оквирима које се одиграла америчка криза била много тежа него што је то био случај у неком

ранијим временима (Шведска се, на пример, избавила из кризе 1990/1994. године захваљујући извозу на тржишта земаља које нису биле у кризи. САД су, међутим, морале да извозе на тржишта која су већ свуда била поремећена). Морало се предвидети да ће криза сигурно трајати преко три године, да ће бити јако тешка и да су су због тога за излазак из ње потребна велика средства. Било је апсурдно претпоставити да би се привреда која за три године произведе роба и услуга у вредности од 45 000 милијарди долара могла изавити пакетом помоћи вредним свега 787 милијарди (или 2 % вредности трогодишњег БДП-а).

Разлози заказивања плана. Обамина администарција у принципу јесте кејнсијанске оријентације, али није успела да земљу извуче из кризе. Чињеница је да је политичко окружење јако оптерећујуће. Долазећи на власт, Обама се надао подршци обе странке, али су републиканци од првог дана његовим мерама пружили огорчен отпор. Програм изабављења прошао је једва и то захваљујући гласовима три умерена републиканска сенатора којима је Председник морао да узврати тако што је за 100 милијарди долара умањио програм помоћи федералним државама и локалним властима. У суштини, Обама је могао да тражи (и добије) много више! Он, међутим, није одиграо ту игру и никада током парламентарних расправа није показао да предложен пакет сматра недовољним – уместо тога, истицао је како је он таман онолики колики би требало да буде. Многи у администрацији данас признају да је пакет био „мршав“ не зато што су републиканци оштро реаговали на њега, већ зато што предлагачи нису имали праву идеју о његовој оптималној величини. Чини се да ни међу главним америчким економистима није постојала јасна свест о томе да је он требало да буде већи. Неки од њих су говорили како је боље да се средства која евентуално буду недостајала додају у ходу, него да се накнадно умањују претерано велики стимуланси. Све у свему, Обамина администрација је предузела мере које су квалитативно биле добре, али квантитативно недовољне.

Фијаско у области некретнина. Ово је био следећи промашај администрације. Висок дуг који оптерећује америчка домаћинства био је један од главних разлога који је олакшао избијање кризе, док је данас главни разлог слабости америчке привреде управо чињеница да домаћинства, гледајући да исплате своје дугове, мање троше, у ситуацији кад нема никога ко би прискочио и тај недостатак потрошње надокнадио. Они који се залажу за мере пореске политике управо рачунају с тим да ће државна потрошња спречити улазак у рецесију и олакшати породицама да поврате здравље својих финансија. Постоји и алтернатива, а то је директно смањење дуга. Зашто не исписати нове уговоре? Они нису светиња и подлежу накнадном преговарању и изменама. Банкроти фирми и појединаца, којима се дугови које ови не могу да врате смањују, стара су институција америчког привредног система.

Хипотеке на куће увек су, међутим, биле виђене као нешто што се суштински разликује од, на пример, дугова по основу кредитне картице. Онима који не могу да плате хипотекарни дуг прети заплена. Али ово нису нормална времена када је само мали број власника кућа у озбиљном проблему јер дугује више него што куће вреде. Огромни грађевински „балон“ и дефлација до које је

довео, створили су страхан егзистенцијални проблем за 10 милиона власника (сваки пети хипотекарни дуг, наиме, не може да се исплати) и то у ситуацији када је трајна рецесија многе породице оставила само са делом некадашњих прихода. Тако да има пуно људи који нити могу редовно да отплаћују рате кредита, нити да (продајом куће) отплате цео дуг. Отуда и епидемија заплена, која представља огромну невољу за све који су у њу укључени. Стога би за обе стране било много боље ако би се направио програм који би дужницима омогућио одређени предах, а повериоце избавио од трошкова пленидбе. Спроведен на националном нивоу, такав план би допринео побољшању макроекономске ситуације.

Све је указивало на потребу израде програма којим би се грађанима олакшао терет дугова, али су олакшице добили само неки, док је било и оних који су - због изузетно компликованих правила - упали у још теже дужничко ропство.

На крају можемо да закључимо: Оба тим у израду таквог програма није ушао свим срцем и био је убеђен да ће програм избављења банака бити сасвим довољан. Поред тога, он се плашио критике републиканаца који су могли да замере што се помаже људима који су поступили крајње неодговорно и стога нису ни заслужили да им се помогне.

Финансијске кризе увек су праћене рецесијом, па ни криза 2008. није била изузетак. Али неоспорно се могло реаговати другачије. Исправну реакцију нису блокирали економски фактори, већ општа збуњеност међу политичарима и стручњацима.

8. Шта са буџетским дефицитом?

У јесен 2009. већ је било јасно да су средства за опоравак недовољна, али нешто се ипак постигло и пад привредних активности је заустављен (мада се мора напоменути да није било знакова смањења незапослености). У тренутку када су стручњаци из администрације планирали да од Конгреса затраже додатна средства, програм је међу грађанима већ био дискредитован и то је републиканцима олакшало да се изборе против њега. Уз то, дискусија је са терена незапослености склизнула на терен јавног дуга и буџетског дефицита. Све чешће су се чули гласови који су упозоравали на опасност превеликог дефицита. И Обама је легао на руду, па је у обраћању нацији почетком 2010. уместо нових подстицаја предложио смањење буџетске потрошње. А разлога за то уопште није било: зло које представља незапосленост је опипљиво и страшно, док је зло које би произашло из буџетског дефицита за земљу као што је Америка (чак и у данашњој ситуацији) – хипотетичко. Прави терет дугова био је много мањи него што се могло закључити из запаљивих говора републиканских политичара, сва злослутна предвиђања су била демантована догађајима, а тврдње да дефицит у привредама запалим у рецесију нису проблем, показале су се као тачне. Међутим, и поред свега тога, и даље се звони на узбуну због могућег дефицита.

Страх од дефицита узрокован је страхом од поремећаја на тржишту државних обвезница, где инвеститори – када изгубе поверење у владину монетарну или пореску политику – гледају да те обвезнице продају, изазивајући тако раст каматних стопа и отежајући услове кредитирања. Тржиште, међутим, није слало и не шаље никакве негативне сигнале, оно, напротив, (кроз ниске каматне стопе)

сугерише да треба узајмљивати. Чак и на дужи рок. Тако критичари владине политике траже њену промену и усклађивање са захтевима тржишта, а одбијају да узму у обзир сигнале по којима се види да тржиште њихову забринутост уопште не дели.

Чињеница је да је у периоду 2008-2011. због све нижег прилива средстава у државни буџет и све већих трошкова изазаваних потребом да се супротстави кризи, федерална влада морала да се задужи у висини од 5000 милијарди долара. Сваки, па и најмањи раст каматних стопа, изазивао је у то време паничне реакције критичара, али се показало да су оне, на дужи рок, падале – све до данашњег, скоро нултог нивоа. Кејнсијанцима је још од самог почетка било јасно да до њиховог раста – у условима рецесије – не може да дође. Ако су каматне стопе и ишле горе-доле, то је било не због камата на краткорочне, већ због камата на дугорочне кредите: те су камате увек одраз очекиваног привредног раста. Тако су оне расле у пролеће 2009, када се почело гледати оптимистички на могућност скорог опоравка, да би онда пале, па опет скочиле с новим растом оптимизма крајем 2010 - и после тога поново пале.

Многи и данас мисле да задуживање државе, због тога што се тако - у условима ограничене понуде (у овом случају зајмова) - јача тражња, мора да доведе до раста каматних стопа. То није сасвим тачно чак ни у условима пуне запослености, а камоли сада када су Федералне резерве каматну стопу свеле на готово нулти ниво. Упали смо у „замку ликвидности“ где и поред тако ниских каматних стопа, грађани нису спремни да купују онолико колико су спремни да произведу и где њихова штедња превазилази количину новца коју су предузимачи спремни да инвестирају. Постоји претерана количина уштеђевине и управо тада је појава владе као некога који узајмљује, позитивна. Јавља се нови простор у који штедња може да оде, расту укупна тражња и БДП. Данас је проблем нагомилане штедње која нема где да се одлије много озбиљнији од проблема задужености државе. У привреди која пролази кроз рецесију, буџетски дефицити не конкуришу приватном сектору у борби за средства и стога и не узрокују раст каматних стопа.

Иначе новац за позајмице долази из приватног сектора који је на финасијску кризу реаговао тако што је мање улагао, а више штедео. И док је пред кризу вредност инвестиција надмашивала вредност штедње за 200 милијарди долара, 2012. је вредност штедње била за 1000 милијарди већа од вредности инвестиција!

Не треба, међутим, сасвим превидети опасност од високог буџетског дефицита, пошто он може довести у питање солвентност државе и одвратити инвеститоре – застрашене могућим банкротом – од куповине њених обвезница. Управо је то и довело до великог раста каматних стопа на дугове неких европских држава. Америци не прети опасност од банкрота. Њен дуг јесте огроман, али је огромна и њена привреда. Учешће дуга у БДП-у (не треба заборавити да БДП показује и колика је пореска основица једне земље) још увек је ниже него што је то био случај у неким другим земљама (посебно ниже од оног са којим је Британија проживела добар део своје историје). За Јапан се годинама очекивало да ће због високог јавног дуга доспети у дужничку кризу, али се то није догодило, а и камате на дугорочне државне обвезнице су свега 1 %. Ни Грчка, Шпанија и Ирска нису толико дубоко у дугу колико је деценијама била Британија – али су оне дефинитивно жртва напада шпекуланата.

Велика је разлика да ли се држава задужује у сопственој или некој другој валути. Британија, Јапан и САД су се задуживале у својој, а највећи европски дужници своје дугове имају у еврима, због чега су јако рањиви на нападе панике.

Шта са бременом дугова? Тачно је да ће терет дугова бити пренет у времена после кризе, али је он много мањи него што то финансијски јастребови тврде. Он неће морати да буде исплаћен брзо, а можда никада и неће бити исплаћен, па стога и није нека трагедија ако он настави да расте – све док расте спорије од збира инфлације и привредног раста. Државни дуг САД је по завршетку Другог светског рата био 241 милијарду долара што је износило 120 % тадашњег БДП-а. (док је данас учешће дуга - и федералног и локалног - у БДП-у само 93 %). Тај дуг није ни отплаћен! Влада је гледала да у годинама које су долазиле води уравнотежену буџетску политику, па је 1962. дуг био исти као и 1946. Али је зато његов удео у БДП-у, због благе инфлације и јаког привредног раста, пао на свега 60 %. И наставио је да пада кроз 60-те и 70-те, да би тек у време Реганове владавине почео да расте брже од БДП-а. Све у свему, дуг се неће отплаћивати, већ ће се отплаћивати каматне стопе, тако да он расте знатно спорије од привреде. Ако претпоставимо у будућности чак и камате из преткризног времена (2,5%), дуг од 5000 милијарди долара повлачиће годишњу обавезу државе од 125 милијарди што, ако се узме у обзир да је БДП земље 15 000 милијарди, и није тако много (мање је од 1 %). Када се схвати да терет дугова и није тако велики проблем, постаје јасно каква је грешка направљена када је тежиште акције пренето са запошљавања на лечење буџетског дефицита.

Када је извела поменути преокрет, Обамина администрација је ставила тачку на причу о додатним стимулусима и кренула у „сечу“ државних издатака. Обустављене су јавне инвестиције и отпуштен велики број наставника. Могу се замислити последице смањења потрошње које је после тога наступило (тражња слабија за 100 милијарди долара!). Пошто потрошња значи и нечији приход, смањење државне потрошње за тај износ директно је умањила и БДП за 100 милијарди долара. Логично је да када су лошије плаћени, људи почињу мање да троше, што доводи до даљег смањења прихода на нивоу земље, нових рестрикција...

Неки, међутим, истичу да смањење државне потрошње истовремено значи и смањење пореског терета, због чега ће послодавци почети више да улажу у производњу. Такво смањење, кажу, допринеће расту поверења, а самим тим и расту привредних активности. То је такозвана теорија „раста кроз рестрикције“, али она није ни теоријски одржива, ни поткрепљена чињеницама. Рестриктивна политика остаје рестриктивна. Смањење државне потрошње за 100 милијарди долара значи смањење БДП-а за 150 милијарди. Ни дуг неће бити смањен за 100 милијарди него за знатно мање (педесетак), пошто ће слабија привреда мање уплаћивати у буџет, а истовремено изискивати веће трошкове за помоћ незапосленима, бонове за храну и друге облике социјалне помоћи. Неки ће рећи да је и такво смањење нешто, али се не сме заборавити да криза нема само краткорочне, него и дугорочне последице. На дужи рок она ће довести до тога да радници почну да губе своја знања, посебно високо образовани који ће бити принуђени да годинама раде физичке послове. У недостатку купаца послодавци неће ићи на проширење капацитета. У области

пореза смањење буџетске потрошње довешће до смањења прилива у буџет, што ће умањити способност одржавања постојећег степена задужености (учешћа дуга у БДП-у). Сада чак и ММФ говори о контрапродуктивности поменутих мера буџетске штедње. Све у свему, користи од њих су мале, а краткорочна и дугорочна штета велика.

Лечење дуга дугом. Иако изгледа апсурдно да се криза настала због претераног задуживања лечи новим задуживањима, то уопште није тако. Рецесија у којој смо сада у великој мери јесте настала због гомилања дугова везаних за некретнине. Дуг остаје дуг, али је врло важно ко дугује коме! Амерички спољни дуг је релативно мали и није у срцу садашњих проблема. Велики је унутрашњи дуг где се дугује самима себи. Али ту задуживање релативно мање задужених може помоћи решавању проблема оних који су се у прошлости задужили претерано. Проблем је што је од 2008. од дужника захтевано да своје дугове исплаћују брзо и то је знатно ограничило њихову потрошњу. С друге стране они који нису били задужени нису ничим били подстицани да троше више, чак ни каматним стопама које су се приближиле нули – они стога нису могли да попуне празнину насталу смањењем потрошње задужених домаћинстава. И онда, не само да је привреда доспела у рецесију, него ниски приходи и ниска стопа инфлације (која чак прелази у дефлацију!) дужницима знатно отежавају исплату дуга.

Треба значи наћи начин да се стварна вредност дуга смањи. То се може постићи програмом раздуживања путем инфлације. (Тачно је да би у том случају дужници били награђени за прошла застрањивања, али економија није поприште моралних битака).

У случају неуспеха, може се предвидети улазак у игру неке треће стране, на пример државе. Она може неко време узајмљивати и та средства употребљавати за корисне ствари као што су инвестиције у инфраструктуру или плате наставника. Не само да би се тако запослили ресурси који би иначе остајали неупослени, него би се и дужницима олакшала исплата дугова. То би временом могло да доведе до тога да државна интервенција више и не буде потребна и да привреда пуну запосленост обезбеђује сама. Тачно је да би приватни дуг био замењен јавним, али је поента у томе да би терет дугова био скинут са оних чија задуженост привреди наноси штету – ниво опште задужености остајао би исти, али би се економски проблеми ипак смањивали. Дуг се значи може лечити дугом! А ако идемо супротним путем, само ћемо повећати привредне тешкоће и проблем раздуживања додатно отежати. За то постоје и конкретни примери из историје.

Америчку привреду је из депресије извукао Други светски рат пошто је трошење на војску пред његово избијање решило проблем недостатка тражње. Повећање производње током рата и инфлација знатно су смањили задуженост домаћинстава. Радници који су добро зарађивали током рата могли су после његовог завршетка лакше да се задужују и троше на куповину нових кућа у предграђима. Са престанком државне дошло је до раста приватне потрошње, па је комбинацијом раста и деловања инфлације удео дуга у БДП-у смањен. Показало се да је задуживање државе током рата решило проблеме изазване претераним задуживањем приватних лица (домаћинстава).

9. Инфлација: фантомска претња

Стално нас плаше инфлацијом (па и хиперинфлацијом) која ће са собом донети раст каматних стопа и незапосленост. То чине не само политичари, него и многи економисти који окривљују Федералне резерве и њихову политику откупа обвезница и хипотека која, кажу, изазива повећање резерви банака и води у инфлацију. Централна банка, међутим, већ годинама настављају са откупом хартија од вредности, резерве банака расту, буџетски дефицит је и даље огроман, па и поред тога стопа инфлације остаје на скромних 2,5 %, а ако се искључе лако промеливие цене горива и хране, на још скромнијих 1,4 %. Очигледно је да је под Обамом инфлација знатно нижа него у време Регановог другог мандата.

У условима рецесије није ни могло доћи до великог раста инфлације. Тако нам каже економска теорија, али и примери из прошлости: Јапан је доспевши у рецесију 2000. године, прошао кроз комбиновано дејство великог буџетског дефицита и брзог раста новчане масе, али је уместо високе инфлације доживео управо супротно, т.ј. дефлацију. Инфлације нема јер привреда која је у рецесији једноставно не одговара на примамљиве импулсе крајње ниских каматних стопа и није спремна да се задужује, улаже и отвара нова радна места.

Новац, тражња и инфлација. Сви знају да штампање новца доводи до инфлације, али у овом случају то се не догађа. Федералне резерве не штампају новац него купују владине обвезнице и краткорочне дугове или дају директне кредите банкама тако што преливају средства на њихове резервне рачуне при Централној банци, на основу којих ове онда издају чекове или подижу готовину, ако клијенти то траже. У нормалним временима банке не желе да им фондови леже беспослени не доносећи никакав или само мали приход од камата, већ их подижу и позајмљују. Инфлација у том случају може бити подстакнута, али на један посредан начин. Не како се уобичајено мисли, појавом новоштампаног новца који мимоилази уобичајене канале понуде и тражње. Не, јер бизнис заједница не решава да дигне цене зато што је порастао прилив новца, па сматра да то може да уради и да притом не изгуби много поруцбина. Нити радници траже веће плате зато што су прочитали да је повећана кредитна активност: они их траже зато што је све више послова на располагању и њихова преговарачка позиција јача. Разлог због кога куповина хартија од вредности коју врше Федералне резерве може да доведе до инфлације је тај што повећање кредитне активности које оне изазивају доводи до повећања потрошње и веће тражње. Инфлација настаје из привредног бума који доводи до „прегревања“ привреде, па ако нема њега, нема ни инфлације. Када је дакле, привреда у рецесији, нема разлога да се брине за инфлаторне последице повећања новчане масе.

Понекад, додуше, долази до стагфлације у којој инфлација иде скупа са великом незапосленошћу. Имамо случајеве „шокова“ на страни понуде када омане жетва или се уведе ембарго на нафту, и тада цене сировина расту упркос општем стању депресије. Такви скокови цена могу прерасти у општу инфлацију ако пуно радника има уговоре о раду који гарантују аутоматско усклађивање плата са растом трошкова живота, као што је био случај 70-тих. У америчкој привреди, међутим, таквих уговора тренутно нема много.

Уз то, налазимо се у својеврсној замци где економија остаје у рецесији и поред банкарских кредита са каматама блиским нули. Ради се о ненормалним временима када банке не журе да пласирају средства, већ због ниских каматних стопа које не омогућавају готово никакву зараду, кредитирање радије избегавају. Могу да зараде једино у случају ризичних улагања, али ту добит није загарантована. Дошло се дотле да у ситуацији када Резерве пуне резервне рачуне банака, та средства углавном остају на њима. Подаци казују да је укупна вредност тих средстава у временима пре краха „Лимен Брадерса“ била занемарљива, да би после тога нарасла до невероватних размера. Може се рећи да силан новац које су Резерве „штампале“ није отишао нигде, него је остао у банкама.

Ипак, куповине обвезница које су обавиле Федералне резерве, нису биле бесмислене. Спречен је јуриш на банке, а затим, потпомогнуто је релативно глатко одвијање послова у сфери трговине у време када банке највероватније нису имале средстава да га подрже. Једном речју, избегнута је много дубља финансијска криза.

Колика је у ствари инфлација? Инфлација се мери пре свега Индексом раста цена на мало, где се узима у обзир потрошачка корпа у којој су робе и услуге типичног домаћинства. Од 2008. годишњи раст њене вредности износио је свега 1,2 %, што се никако не би могло назвати озбиљном инфлацијом. Ако је и дошло до њеног привременог поскупљења крајем 2010. и почетком 2011, радило се о привременом скоку изазваном растом светских цена горива и осталих роба, а не о стварном разгоревању инфлаторног процеса. Базна инфлација је остајала углавном непромењена (мисли се на инфлацију која не узима у обзир цене хране и енергије). Тачно је да се ради о кључним производима, али базна инфлација не служи да се мери раст трошкова живота, него „инертност“ инфлације. Јер има цена које све време варирају у складу са променама у понуди и потрежњи, али и оних које утврђују фирме са малим бројем конкурената или оних о којима се повремено, изнова преговара (у интервалима од месец до годину дана). Онда се у њих уграђује и будућа инфлација и оне су више него што би биле да се у обзир узимало само тренутно стање. Тако се утврђује и висина великог броја плата. У привреди у којој би сви овако поступали инфлација би саму себе одржавала, просто би се уградила у привредни систем и много времена би се таворило у рецесији и високој незапослености пре него што би она пала.

С друге стране, нагли раст инфлације која није уграђена у систем, брзо креће и брзо се завршава. Тако је пораст цена хране и нафте узрокован лошим временом и повећаном тражњом земаља као што је Кина, довео до инфлације од 5,5%, али је она убрзо пала. Реаговање на инфлацију суштински зависи од тога о ком типу инфлације се ради. Током раста инфлације 2010/2011. – ако се изузме повећање цена хране и енергије – није дошло до генералног рада цена, нити раста плата. И мада су републиканци говорили о претходници великог инфлаторног таласа, гувернер Федералних резерви је био у праву када је говорио да се ради само о пролазној појави. Пошто инфлација никако није почињала да расте, либерални паничари су добили у прилику да признају како нису били у праву, а могли су и да игноришу податке. Створена је, међутим, читава теорија завере према којој федералне власти крију праву стопу инфлације која, по заговорницима теорије завере, износи читавих 10 %. Да је то, међутим, тачно куповна моћ радника силно

би порасла. Уосталом, подаци многих приватних агенција потпуно се подударају са владиним. Остаје једино да и њих прогласе за саучеснике у завери. Све у свему, инфлаторна претња је празна прича, базна инфлација је ниска, а с обзиром на рецесију у којој се налази америчка привреда она ће у годинама које долазе падати и даље.

То, међутим, није добро, јер би у случају дефлације излазак из рецесије био много тежи. Требало би да тежимо супротном: умерено високој инфлацији (где би базна инфлација била око 4 %, као у време Регановог другог мандата).

Залагање за раст инфлације. У фебруару 2010. ММФ је објавио извештај о „Новом промишљању макроекономске политике“ у коме је преиспитао основне принципе на којима су током последњих двадесетак година он и већина других заснивали своје економске политике. Ту се између осталог каже да су централне банке у САД и ЕУ сувише инсистирале на ниској инфлацији и да је било боље да су њену висину утврдиле на нивоу од 4 уместо од 2 %.

Колико би уопште друштва коштао скок инфлације са 2 на 4 %? Јако мало! Превише висока инфлација обесхрабрује употребу новца и води ка размени, отежава планирање и може имати фаталне политичке последице. Али инфлација од 4 % не би довела ни до чега сличног.

Три су разлога који у ситуацији у којој се данас налазимо говоре у прилог више инфлације.

1. Још је Ирвинг Фишер указао на чињеницу да виша инфлација чини привлачнијим узајмљивање, пошто они који узимају и троше кредите претпостављали да ће их враћати у (инфлацијом) умањеним износима. У нормалним условима се оваква претерана спремност на дизање кредита обуздава високим каматним стопама, али је данас на располагању такво обиље јефтиног новца, да виша (очекивана) инфлација не би одмах утицала на раст камата, него би стимулисала даље узајмљивање.

2. Превисоки дугови домаћинстава који су представљали увод у рецесију били би дефлацијом увећани, док би инфлација допринела паду њихове реалне вредности и отворила пут опоравка.

3. Плате су врло нееластичне када се ради о њиховом смањењу пошто радници на то врло тешко пристају. Њима је много лакше да примају исти износ који је инфлација нагризла, него да виде како им се плате номинално умањују. Јер једно је када смањење плата иде директно у корист послодаваца, а друго када је то последица процеса који су очигледно ван њихове контроле. Вероватно је ова нееластичност плата разлог због кога у САД, упркос рецесији, није било дефлације. Најгоре што би могло да нам се деси био би општи пад плата и додатни проблеми са повећањем вредности приватних дугова.

Да резимирамо – без привредног бума нема ни инфлације. А бум може да наступи тек као комбинација јаким пореских подстицаја и политике подршке Федералних резерви и међународних финансијских институција. У сваком случају, у ситуацији у којој се тренутно налазе САД, стопа инфлације је сувише ниска.

10. Сумрак евра

САД и ЕУ се тркају у покушајима да изађу из кризе, али се чини да својом најновијом економском политиком Европа хрли право у пропаст. Та политика не само да изазива патњу великог броја људи, него може имати и врло озбиљне политичке импликације и то не само за европски континент, него и за читав свет.

Експеримент стварања ЕУ почео је још давне 1951. када је основана Европска заједница за угљем и челиком. Радило се о идеалистичком покушају да се рат заувек прогна из Европе. Слободна трговина угљем и челиком где је свако, без обзира на границе, могао слободно да тражи најближег снабдевача, доносила је материјалне користи, али је уз то – услед стварања економске зависности међу земљама - обезбеђивала и предуслове за мир.

Шест држава се онда (1957.) договорило да створи Европску економску заједницу (ЕЕЗ) - царинску унију која је омогућавала слободну трговину међу њима са јединственим системом увозних царина према трећим земљама. Постепено су се ЕЕЗ-у прикључивале и друге земље, а углед Заједнице је све више растао и у Европи и у свету, где је пружала економску помоћ и подржавала демократске промене. Заједница је напредовала не само територијално, већ и функционално, с обзиром да су уклоњене границе, хармонизована привредна законодавства и гарантован слободан проток радне снаге.

Економска интеграција је била праћена и политичком, уосталом од самог почетка економска политика је доживљавана и као средство изградње политичког јединства континента. Ово нам помаже да схватимо зашто је донета фатална одлука о увођењу заједничке валуте: европске елите су биле тако опијене идејом стварања једног моћног симбола јединства, да су прецењујући његове предности, потцениле недостатке.

Муке с јединственом валутом. Замењујући 12 националних валута (касније још три) на територији где живи преко 300 милиона људи, на сцену је 1. јануара 2002 ступио евро. Громогласно је најављивано да ће он донети раст и запошљавање, већи избор свега, сигурност и мноштво нових могућности. Јединствена валута која замењује више њих, заиста обезбеђује одређене уштеде. Прекогранична пословна сарадња је скупља ако се стално морају мењати националне валуте и држати различити рачуни у банкама. Могућност промене курса уноси и елемент нестабилности и отежава планирање. Што је више прекограничног бизниса, веће су и невоље које узрокује постојање различитих националних валута.

Постоје, међутим, и велике предности које доносе националне валуте, пре свега могућност да се девалвацијом еластичније одговори на кризне ситуације. Шпанија је, на пример, у протеклој деценији доживела прави грађевински бум који је био финансиран највише немачким капиталом. Тај бум је подстакао инфлацију и шпанске плате дигао изнад нивоа саме Немачке. После прскања грађевинског балона, земља је морала да се преоријентише према производње, али је проблем у томе што њена индустрија, због плата знатно виших од немачких, није била конкурентна. У условима постојања јединствене валуте и Немачкој и Шпанији, једини начин да се побољша конкурентност био је да се шпански радници убеди да

прихвате ниже плате, што није нимало лак задатак. Да је Шпанија имала своју сопствену валуту и да је била спремна да је користи у трговинској утакмици, она би плате оборила једноставним смањењем вредности пезете у односу на марку, при чему би зараде номинално остајале исте. Већ смо рекли да радници изузетно нерадо прихватају смањење плата ако нису сигурни да ће то урадити и други – девалвација је у стању да све то обави преко ноћи и без великих потреса.

Увођење, дакле, нове јединствене валуте претпоставља трезвено промишљање добрих и лоших страна тог поступка. С једне стране, трошкови пословања се смањују и повећава могућност планирања. С друге, губи се могућност флексибилног реаговања на економске „шокове“ као што је био онај везан за пуцање грађевинског балона. Временом је настала читава (и врло обимна) теоријска литература која се бави предусловима неопходним за увођење заједничке валуте. Дошло се до закључка да је треба уводити само ако постоји:

а. велики обим размене између заинтересованих земаља. Аргентина је тако 1990. вредност свог пезоса везала за долар, али је на крају све завршило у дефлацији и банкротству. Пројекат је пропао јер она са САД није била економски тесно повезана, т.ј. на Сједињене Државе је отпадало свега 5 % њеног увоза и извоза. Добит коју је везаност за долар доносила пословним круговима, т.ј. већа сигурност (јер они су у таквој ситуацији могли боље да планирају своје послове), била је поништена чињеницом да се са водећом привредном силом обављао само мали део аргентинске трговине. С друге стране, Аргентина је пуно претрпела због промене курсава других валута, па је тако пад вредности евра и бразилског реала у односу на долар довео до знатног поскупљења аргентинских производа и пада њене конкурентности на светском тржишту.

Чинило са да Европа по том питању неће имати проблема, пошто је на међусобну трговину земаља ЕУ отпадало 60 % њиховог увоза и извоза. Нису, међутим, била обезбеђена друга два критеријума неопходна за постојање квалитетне јединствене валуте.

б. Покретљивост радне снаге. У случају Канаде, на пример, видело се колико је лакше ускладити привредни бум у једној и рецесију у другој савезној држави ако постоји потпуна слобода кретања радне снаге. Та слобода у ЕУ не постоји: мада је европским радницима од 1992. загарантовано право запошљавања широм Уније, језичке и културне разлике међу њима су толике да чак ни велике разлике у нивоима незапослености нису довеле до масовних миграција.

в. Интеграција пореских система. Поредешњи Ирску са, на пример, америчком савезном државом Невадом, видимо да је у случају економских потреса ова друга у знатној предности. Ако као субјект федерације, Невада због кризе почне да у федералну касу уплаћује мање него раније, њени пензионери ипак ће добијати чекове на исти износ, а грађани се лечити као и пре. Ту се ради о својеврсној помоћи од стране централних власти. Истовремено, депозити у банкама Неваде осигурани су против банкрота код посебне федералне агенције, док део губитака изазваних кризом хипотекарних кредита пада на терет агенције „Фени и Фреди“ (иза којих такође стоји савезна влада). С друге стране имамо сасвим супротан пример: Ирска је у временима кризе остала усамљена и сама је морала да се труди око избављења својих банака, исплате пензија и покривања трошкова здравствене

заштите. Зато је, и поред чињенице да су обе земље у великим невољама, ситуација у њој ипак пуно драматичнија него у Невади.

У време када су се 80-тих водиле расправе о могућности увођења јединствене валуте у ЕУ, амерички економисти су били против, наводећи шта у Европи недостаје, а шта САД – као модел доброг функционисања такве валуте – имају. Примећена је слаба покретљивост радне снаге и недостатак јаке централне владе која би аутоматски могла да реагује и пружа подршку у случају невоље. На питање како би ЕУ деловала у ситуацији када би неким привредама ишло добро а друге западале у рецесију, одговарано је да ће све земље евро-зоне водити здраву економску политику што ће онемогућити појаву асиметричних шокова - а ако до њих и дође, структуралне реформе ће европске привреде учинити довољно еластичним да на њих одговоре на прави начин. А онда је наступио прави мега-шок у чијој је основи било управо увођење евра.

„Евро-балон“. Појава евра јесте појачала осећање сигурности код пословног света. И не само то: она је утицала на инвеститоре да свој новац улажу и у земље које су пре тога сматране ризичним. Каматне стопе у Јужној Европи традиционално су биле више од оних на Северу, пошто су инвеститори захтевали одређену премију која би могла да покрије ризике евентуалне девалвације и(ли) банкрота. Доласком евра те су премије нестале, па је шпански, италијански, чак и грчки дуг био сматран једнако сигурним као и немачки. То је знатно смањило цену узајмљеног новца у Јужној Европи и довело до правог грађевинског бума (који се касније, додуше, претворио у својеврсан „балон“). Међутим, пошто локалне банке нису имале довољно средстава да подрже толике кредите, масовно су се окренуле финансијским тржиштима, позајмљујући новац од банака из „језгра“ ЕУ (углавном немачких). Дошло је до великог сељења капитала из „језгра“ у земље привредног „бума“ на периферији.

Улазак великог капитала и бум који је следио довели су до раста плата на Југу.. Док су оне у Немачкој порасле за свега 9 %, у Јужној Европи је то повећање износило 35 %! Стога је производња тих земаља постала неконкурентна, па су оне све више почеле да пате од дефицита у трговини са „језгром“, посебно с Немачком. У мери у којој је опадао извоз ГИПСИ земаља (Грчке, Италије, Португалије, Шпаније и Ирске) у Немачку, растао је увоз из Немачке. Дефицит на једној, значио је огроман суфицит на другој страни. Еуфорија која је у то време владала, спречила је многе да ствари сагледају рално. А онда је дошло до пуцања балона.

Евро је доживео огроман „асиметричан шок“, додатно погоршан недостатком интеграције у области пореских система. Јер пуцање балона није само многе земље гурнуло у рецесију, него је извршило притисак и на њихове буџете. Како су падали производња и запосленост, падали су и буџетски приходи – а расли расходи: све већи издаци за избављење банака (јер често нису гарантовани само депозити, него и дугови према банкама у земљама-кредиторима) и давања за случај незапослености.

Велика европска заблуда. Погрешно тумачење узрока кризе онемогућава изналажење правих решења за излазак из ње и пружа алиби погрешним политикама које постојеће стање додатно отежавају. С обзиром да већина „тумача“ заиста

верује у оно што заступа, овде се ипак пре ради о „заблуди“, него о „лажи“. Погрешна уверења праћена су, међутим, неспремношћу да се чује друга страна и да се њени аргументи озбиљно размотре.

Суштина заблуде своди се на уверење да је главни узрок кризе неодговорност у сфери пореске политике. Тврди се да су све земље које се сада суочавају са најтежим облицима кризе у прошлости водиле погрешну економску политику која је довела до стварања огромних буџетских дефицита и задуживања. Њима се онда препоручује да себи наметну строга правила која ће онемогућити понављање нечег сличног у будућности.

Ово објашњење би могло да важи у грчком случају, али не и у случају других земаља. Да се радило само о Грчкој, овакве кризе не би ни било – то је мала привреда која учествује са једва 3 % у укупном БДП-у Уније и са 8 % и укупном БДП-у земаља захваћених кризом. Уопштавање грчког случаја је крајње погрешно. Ирска и Шпанија су, на пример, у предвечерје кризе имале буџетски суфицит и мале дугове, док је Италија постојано смањивала учешће јавног дуга у свом БДП-у. Све у свему, ГИПСИ земље су од 1999. до 2007. учешће јавног дуга у укупном БДП-у просечно смањиле са 90 на 75 %. Није ту значи било никаквог „расипништва“ за које су ове земље често оптуживане, већ је вођена озбиљна пореска политика. Али многи Европљани на кључним позицијама неће ни да чују овакве аргументе и све пребацују на терен морала: земље које су у проблемима они виде као грешнике који морају да се искупе кроз патњу.

Кључни проблем Европе. Анализа показује да стање у евро-зони и није толико лоше, ниво приватног и јавног дуга је нижи него у САД и чини се да има више простора за маневрисање; инфлација је слична америчкој и нема наговештаја њеног наглог раста; и што је јако повољно, ЕУ као целина има релативно уравнотежен платни биланс, што значи да нема потребе за привлачењем страног капитала.

Проблем је што еврозона није није уједињена у правом смислу те речи, па свака земља има свој сопствени буџет (слаба је интегрисаност пореских система) и своје сопствено тржиште рада (слаба је покретљивости радне снаге) – а нема своју сопствену валуту. То онда мора довести до кризе.

Видели смо како је у кризу доспела Шпанија која се сада труди да смањи цене и плате, те на тај начин поново постане конкурентна. Проблем би се могао решити кроз јачање инфлације у најјачим ЕУ привредама. Ако би у неком тренутку, уз политику јефтиног новца Европске централне банке, Немачка увела мере подстицајне пореске политике, успела би да себи обезбеди пуну запосленост, чак и под условом да Шпанија и даље остаје са високим степеном незапослености. Шпанске плате и трошкови производње онда не би расли, док би се немачке плате и трошкови производње увећавали.

Немци, међутим, мрзе саму помисао на инфлацију која их подсећа на тешка времена 20-тих, заборављајући да је Хитлера на власт довела управо дефлаторна политика раних 30-тих. А ЕЦБ има мандат да одржава стабилност цена. За Шпанију то значи да трошкове производње мора смањивати кроз дефлацију (или како се то у евро-жаргону зове, „интерном девалвацијом“). То је јако тешко постићи пошто смо видели колико је тешко смањивати плате – на то се пристаје

полако и невољно, чак и када је незапосленост изузетно висока. Тако Ирска, за коју важи мишљење да има изузетно флексибилно тржиште рада (значи где послодавци могу лако да отпуштају), после неколико година високе незапослености успела да плате смањи за свега 4 %. Ту јесте на делу „интерна дефлација“, али она напредује јако споро. А у Шпанији су упркос великој незапослености, плате чак порасле!

Случај Исланда је дијаметрално супротан: иако би се могло претпоставити да је тамо стање још горе него у поменуте две земље, то није тачно. Исланд је једноставно одлучио да не преузима одговорност за дугове својих банкара који су се били отели контроли и – што је још важније – он има сопствену валуту која му је помогла да брзо поврати конкурентност. Једним потезом пера круна је девалвирана у односу на евро, па је убрзо и вредност плата пала за око 25 %. Шпанија, међутим, нема више своју пезету, што значи да ће до смањења плата доћи тек после дугог периода високе незапослености која ће полако довести до смањења плата. Додатни проблем је што се ради о земљи која је пре кризе имала највећи приватни дуг, па ће дефлација која у таквим ситуацијама наступа, додатно отежати негов терет.

Шта чинити са огромним државним дугом у земљама Јужне Европе? Тамо је фискална криза последица пуцања „балона“ и проблема високих трошкова производње. До повећања дефицита - до великог раста јавних дугова - дошло је зато што се ишло на избављење банака. Пут избављења који би ишао преко комбинованог дејства инфлације и раста, чиме би се полако „нагризао“ дуг држава еврозоне, овим земљама није био доступан – оне су напросто осуђене на године дефлације и стагнације.

Друга слабост земаља које немају сопствену валуту је њихова крајња подложност паници која је у стању да чак производи саму себе: ту напори инвеститора да избегну губитке због банкрота, завршавају управо банкротима којих се они толико плаше. Камате на британске дугове су много ниже него на шпанске (2 % у Британији и 5 % у Шпанији), иако Британија има већи дуг и јавни дефицит: то је зато што у Шпанији постоји опасност од неликвидности, које у Британији нема. Пошто многе владе узимају краткорочне кредите који онда непрекидно доспевају и пошто отплата тих кредита зависи од могућности брзог обезбеђења средстава путем продаје обвезница - одбијање поверилаца да те обвезнице из неког разлога купују, може довести до банкрота и оне владе које су у основи солвентне.

Што се САД, Британије, Јапана или било које друге земље која узјамљује у сопственој валути тиче, њима тако нешто не би могло да се деси, пошто оне увек могу да штампају новац и јавни дуг откупе. А земљама евро-зоне може, будући да оне не могу да рачунају на Европску централну банку која би их у случају крајње нужде снабдела кешом. Ту се онда јавља могућност пророчанства које само себе испуњава: инвеститори који се боје да би нека земља услед неликвидности могла да банкрутира, почињу да беже од њених обвезница и тако изазивају неликвидност које су се плашили. Ако до кризе још није дошло, нервоза која обухвата инвеститоре због могућности њеног евентуалног избијања, може их навести да за кредите које дају траже веће камате. И заиста, од 2011. земље евро-зоне суочавају су са вишим трошковима узјамљивања него земље које имају сличне економске и пореске перспективе, али располажу сопственом валутом. То се одлично види на примеру скандинавских земаља: трошкови узјамљивања једне Финске, која је у

евро-зони, знатно су већи него Шведске која је задржала своју сопствену валуту и која у сваком тренутку - када не располаже са довољно готовине - може саму себе да избави из опасних ситуација.

Спасавање евра. Пошто је очигледно да земље које нису увеле евро тренутно пролазе боље од оних које су то учиниле, није ли време да се ове врате својим националним валутама? Није баш тако, пошто би разбијање евро-зоне могло јако много да кошта. Земља која би то учинила доживела би масовни јуриш на своје банке пошто би штедише јурнуле да своје депозите што пре пребаце у банке земаља које економски боље стоје. Затим, настао би читав низ правних проблема везаних за неспоразуме око реалне вредности дугова и уговора који су били изражени у еврима. И коначно, радило би се о драматичном политичком поразу великог европског пројекта који је кроз привредно уједињавање требало да учврсти јединство међу земљама-чланицама и демократију на читавом континенту. Због свега овога било би најбоље покушати да се евро спасе. Али како?

1. ЕУ мора спречити сваку могућност појаве панике тако што ће јемчити за одговарајући ниво ликвидности држава-чланица. Владе не смеју доћи у ситуацију да им због напада панике и јуриша на банке нестане готовине. Очигледно је да би Европска централна банка морала да буде спремна да од њих, када је то потребно, откупљује обвезнице и тако их снабдева неопходном готовином.

2. Земљама које су направиле велике трговинске дефиците и више не могу да иду тим путем, мора се помоћи да спусте своје трошкове производње и цене и тако опет постану конкурентне. У том смислу, земље које имају суфицит морају постати снажан извор тражње за њиховим производима (морају из тих земаља увозити), што подразумева знатан раст њихове стопе инфлације (при чему би та стопа у евро-зони остајала нешто нижа, али не испод 3-4 %). У вези с тим је и спровођење изузетно експанзивне монетарне политике од стране Европске централне банке и пореске стимулације у Немачкој и неким другим земљама. (Марио Драги, који је од Жан-Клод Тришеа преузео место председника ЕЦБ, јесте одбио да купује обвезнице земаља у кризи, али је ипак нашао начина да то учини посредно).

3. Земље са дефицитом ипак би морале да уведу мере буџетске штедње, све док се стање „у кући“ не среди.

Грчка, Португалија и Ирска биле су искључене са тржишта приватног капитала и морале су да се ослоне на серију импровизованих позајмица „Тројке“ (Европске комисије, ЕЦБ и ММФ). Та средства су била мала и стизала су са закашњењем. Уз то, да би се одужиле за ово кредитирање „у нужди“, ове земље су морале да уведу програме драстичног смањења државних трошкова и подизања пореза, који су их још дубље гурнули у рецесију и - с обзиром да привреда која ради смањеним капацитетом обезбеђује и слабији прилив средстава - онемогућили да остваре чак и циљеве чисто биџетске природе.

Притом ништа није урађено да се направи амбијент у коме би земље са дефицитом опет могле да постану конкурентне. Земље са суфицитом и саме су, наиме, донеле програме штедње и тако им одузеле наду да ће повећати увоз и постати ново тржиште за њихове производе. А ЕЦБ је у првој половини 2011. још подигла каматне стопе!

ЕУ је на кризу одговорила погрешно зато што су елите одлучиле да целу причу „хеленизују“ т.ј. да узрок проблема свих земаља које су у буџетској невољи (а не само Грчке) виде у неодговорној пореској политици. Пошто је дијагноза била погрешна, погрешно је било и средство: ако је за узрок (погрешно) проглашено буџетско расипање, онда је решење морало да буде у буџетској штедњи (што се такође показало погрешним). Током 2010. погрешна схватања о дугу, инфлацији и расту просто су омађијала елите. Потребно је испитати аргументе и мотиве њихових твораца и заступника..

11. „Остеријанци“ или фанатици штедње

Одмах по краху „Лимен Брадерс-а“ 2008. владе су се сложиле да се некако надокнади нагли пад приватне потрошње, па су кренуле у експанзивну пореску и монетарну политику. Крајње штетне последице кризе оне су покушале да ублаже тако што су смањиле порезе, повећале буџетску потрошњу и почеле да штампају додатне количине новца. Тиме су показале да су поуке Велике депресије 30-тих година у великој мери схватиле.

А онда је током 2010, без обзира на масовну незапосленост, одједном постало модерно залагати се за повећање пореза, смањење јавне потрошње и раст каматних стопа. Председник ЕЦБ је упорно тврдио да мере штедње неће довести до привредне стагнације. За раст производње и запошљавања по њему је најважније било очување поверења домаћинстава, предузећа и инвеститора у одрживост јавних финансија. За опоравак је, дакле, кључна реч била „поверење“. Све је почело у пролеће те године када је Организација за економску сарадњу и развој (ОЕЦД) издала свој извештај о изгледима за будућност. Права је срећа да америчка влада није послушала њен савет и кренула у смањење буџетског дефицита и осетно повећање краткорочних каматних стопа. Федералне резерве су те стопе задржале на релативно ниском нивоу и чак почеле да купују државне обвезнице како би дале подстицај привреди и олакшале опоравак. У Британији, међутим, конзервативци и либерали који су дошли на власт послушали су савет ОЕЦД-а и донели програм штедње. А ЕЦБ је повећала каматне стопе - и поред тога што је привреда евро-зоне запала у рецесију и није постојала никаква опасност од инфлације. И многи други су захтевали мере штедње (републиканцу у САД, на пример), мада је било и оних који су се томе супротставили: међу њима је, зачудо, био и ММФ!

Овај нагли преокрет у правцу штедње може се посматрати на два нивоа. Може се

1. расправљати о аргументима у прилог буџетских рестрикција и рестриктивне монетарне политике и

2. покушати разумети мотиве оних који су се толико трудили да одврате пажњу са до тада примарног циља - борбе против незапослености. У првом случају, проблем је што се стално дају другачији аргументи, па човек није сигуран у то шта њихови заступници стварно мисле. У другом, поменута променљивост аргумената сугерише да прави мотиви који стоје иза свега немају много везе са објективном анализом ситуације.

Фактор страха. Анти-кејнсијанци плаше народ причом да ће све земље које буду избегавале мере штедње и прибегавале државној интервенцији (чак и у случајевима када због високе незапослености то може изгледати неопходно) – проћи као Грчка. А Грчка је сасвим посебан случај. Све друге дужничке кризе унутар евро-зоне настале су као последица финансијске кризе, а не обратно. При чему су земље које имају сопствену валуту у потпуности избегле јуриш на свој јавни дуг, какав је доживела Грчка. Међутим, када се расправља са фанатичима штедње, сви наведени аргументи ништа не вреде.

Пре него што су постигли оно што су желели они су непрекидно понављали апокалиптична пророчанства о пропасти коју могу спречити само мере оштре буџетске штедње. У САД су упозоравали на „азијске банкарџе“ који ће у случају да се јави сумња у способност Америке да враћа дугове престати да купују њене обвезнице и земљу гурнути у пропаст. И док су то причали, инвеститори нису показивали ни трунку забринутости, па су каматне стопе на дугорочне америчке обвезнице биле на историјски ниском нивоу. Онда су јавност почели да плаше политиком Федералних резерви које ниске каматне стопе одржавају пројектом откупа дугова и како ће оне скочити чим се тај програм оконча, до чега опет није дошло. Када су агенције за процену смањиле рејтинг САД, галамили су о „тржишту које је, ето, пресудило“ (заборављајући да у том случају није стварно пресуђивало тржиште, него агенције – оне исте што су у временима пре кризе давале најпозитивније оцене финансијским инструментима који су се касније показали као крајње „токсични“). А реакција на све то била је опет никаква - трошкови позајмљивања су чак пали. Као да се заборавило на случај Јапана кога је агенција за процене „Муди“ деградирала а да то није имало никакве негативне последица.

Чак и да су сва оваква упозорења била реална, било је неразумно претпоставити да увођење мера штедње (т.ј. смањење државних издатака и повећање каматних стопа) у време дубоке рецесије може било како допринети изласку из кризе. Друга је ствар када се у жељи да се спречи инфлација, тако нешто ради у време пуне запослености и када смањење државних трошкова не мора да изазове рецесију пошто државна банка негативне ефекте увек може да неутралише смањењем (или бар задржавањем на истом нивоу) каматне стопе. Сва логика је, дакле, говорила у прилог тога да мере штедње не треба примењивати све док привреда не ојача. Заступници штедње су, међутим, непрекидно инсистирали на повратку климе поверења која ће рестрикције претворити у фактор раста!

Чаробни ефекти „раста поверења“. Теоријски није немогуће да смањење јавне потрошње доведе до раста тражње:

1. Инвеститори, под утиском владиних напора усмерених на смањење буџетског дефицита, могу да промене своја очекивања у погледу задуживања државе и, у вези с тим, будућим нивоом каматних стопа. Очекивање да ће држава мање узјамљивати, може довести до тренутног смањења каматних стопа и самим тим до повећања обима инвестиционих активности.

2. Импресионирани буџетском штедњом могу бити и потрошачи, који се – стекавши утисак да порези убудуће неће бити онако високи као што се мислило - могу осетити богатијима и кренути да троше више него до тада. Да ли су, међутим,

ове две врсте „импресионираности“ довољне да (у данашњим условима) надокнаде рецесивне последице смањења јавне потрошње?

Није довољно да постоји само *могућност* позитивних последица – оне морају *већ сад* бити довољно јаке да неутралишу поменуте негативне ефекте. Успех прве варијанте (пад каматних стопа) није вероватан, пошто су те стопе од 2010. већ јако ниске. Али ни друге, с обзиром да је јако мало људи који о својој потрошњи одлучују вођени размишљањем о последицама нових мера у области пореске политике!

Присталице штедње (као што су Алберто Алезина и Силвија Ардања, на пример) позивале су се на многе примере из праксе који, по њима, јасно доказују да јачање поверења у неку привреду може од рестриктивних мера направити одскочну даску за економски раст. Њихови радови су пуно хваљени, али статистике и историјски примери не доказују њихове тврдње. Ради се о само о варљивој корелацији која која постаје видљива кроз следећа два примера.

У САД је 90-тих стварно дошло до преокрета, дефицит је био претворен у суфицит и све је било праћено снажним привредним растом. Али се ту није радило о некаквој узрочној вези, већ о чистој корелацији: и смањење дефицита и снажан раст били су последице трећег фактора – технолошког бума и „балона“ у настајању, који су подстакли привредни развој, довели до раста цена акција и повећали прилив буџетских средстава. И у Канади је средином 90-тих година дошло до драстичног смањења буџетског дефицита и снажног раста привреде, али не треба сметнути с ума да је то уследило после великог пада каматних стопа. Поред тога, Канада је – захваљујући снажном паду свог долара – могла осетно да повећа извоз у САД чија се привреда у то време захуктавала. Све ово, међутим, у Британији није могуће: тамо су каматне стопе већ јако ниске, а рецесија у суседним земљама и слаб курс евра који њену робу поскупљује, никако не могу допринети расту њеног извоза.

Важно је запазити да су чак и истраживачи ММФ-а утврдили да мере буџетске штедње пре гурају привреду у рецесију, него што је усмеравају ка опоравку. Све у свему, докази присталица штедње су били слаби и рушили су се под налетом објективних аргумената. У суштини, они су били ту само да илуструју оно што је управљачка елита хтела да чује - да научно образложе жеље економских моћника.

Британски експеримент. Земље које у временима високе незапослености спровode оштре мере штедње, раде то углавном из нужде. Британија је, међутим, у то ушла са уверењем да је јачање поверења у њену привреду кључ за излазак из кризе и раст. Удружени са либералним-демократима, конзервативци су донели програм драстичног смањења јавне потрошње. Говорили су да ће се Британија у случају да то не учини наћи суочена са високим каматним стопама, банкротствима, растом незапослености – и катастрофалним губитком поверења у њену привреду. Њихова акција усмерена на опоравак кроз рестрикције наишла је на снажну подршку у САД. Шта је од свега тога остало?

Каматне стопе јесу остале ниске (али су ниске остале и у САД и Јапану који су од Британије задуженији и нису уводили мере штедње. Чини се да инвеститори не губе поверење када се ради о развијеним земљама са стабилним владама и

сопственим валутама). Али је зато поверење инвеститора пало на најниже гране од почетка финансијске кризе, а поверење потрошача испод нивоа забележеног у најгора времена 2008/2009. Крајњи резултат рестриктивних мера је рецесија гора од оне из 30-тих: тада је земља ниво предкризног БДП-а достигла за четири године, док је сада, пет година од избијања кризе, још увек испод нивоа из 2008.

О „благотворности криза“. Ако се смањење потрошње некако и може разумети (мада тешко у временима рецесије), тежња да се дижу каматне стопе - не може. Зашто би се то радило ако нема страха од инфлације? И ОЕЦД је позивала на повећање каматних стопа, иако су њене сопствене пројекције указивале на ниску инфлацију и високу незапосленост у годинама које долазе. Догодило се да су финансијска тржишта у то време била „оптимистички“ расположена, па су имплицитно предвиђала раст инфлације, а ОЕЦД се ухватио за то и тражио повећање каматних стопа. Слично томе, када је у пролеће 2011. дошло до раста потрошачких цена и инфлације, каматне стопе је повећала и Европска централна банка (ЕЦБ). Било је очигледно да је тај раст пролазан догађај изазван збивањима ван Европе, базна инфлација није показивала значајнији раст, док је све указивало на то да ће и укупна инфлација врло брзо пасти – као што се и догодило. Одлучност у оба случаја указује на нешто врло битно: да се одбојност према ниским каматним стопама која влада у свету финансија никако не може приписати некаквом оправданом страху од инфлације - тај страх се, напротив, стално вештачки изазива управо зато да би се оправдало подизање тих стопа! А одакле та жеља?

Професор Раџан са чикашког универзитета тврди да се из ове кризе не може изаћи јачањем тражње, већ управо обрнуто, јачањем понуде. Морају се унапредити и производна инфраструктура и финансијски сектор и људски потенцијали. Било би бесмислено опорављати привреду са структуром тражње која је иста као она која је постојала пре кризе и са фаталном монетарном политиком која је до кризе и довела. Ово личи на злогласни цитат познатог економисте Шумпетера који је био велики противник политике опоравка која би могла да заустави позитивно „деловање кризе“. Опоравак је, по њему, прави само ако долази спонтано, сам од себе. Јер ако до опоравка дође деловањем вештачких стимулуса, кризи се неће дозволити да посао одради до краја, па ће се на старе „неприлагођености“ привреде гомилати нове и тако стварати простор за нове кризе у будућности. Посебно су, по Шумпетеру, штетне мере опоравка које укључују новац и кредите. Ова школа мишљења названа је касније „ликвидационистичком“ и у основи је тврдила да су патње које доноси рецесија добре и природне, те да не треба ништа предузимати како би се оне олакшале. Њу су чињенице демантовале, а и сам Фридман као либерални мудрац водио је борбу против ње. И поред свега, 2010-те она је враћена на сцену, у чему су много важнију улогу одиграли одређени парцијални мотиви и интереси, него аргументи којима су баратали њени заступници.

Мотиви противљења државној интервенцији

1. Она доводи у питање суверенитет, а самим тим и превласт капитала. Све док се чини да нема другог пута који води пуној запослености сем оног који иде преко «раста поверења», разни лобији који раде у интересу бизниса увек ће бити у стању да стављају вето на одлуке владе које им не одговарају. За сваку од њих се, наиме, може рећи да «руши поверење у пословну климу и прети да земљу баца у рецесију». Али чим се за борбу против незапослености почну користити инструменти активне пореске и монетарне политике, па «раст поверења» изгуби на значају, потреба да се стално попушта капиталистима се увелико смањује (што овима јако тешко пада).

2. Узрокује велике материјалне губитке групама које имају финансијску моћ. Све што присталице штедње раде иде у корист кредитора чији су интереси супротстављени интересима оних који узјамљују или свој живот обезбеђују радом. Кредитори траже да новац који се њима дугује буде приоритет у владиној политици и против су сваке акције у области монетарне политике јер би их она, држањем каматних стопа на ниском нивоу или инфлацијом, лишила огромних прихода.

3. Утисак да је она неморална јер онемогућава кажњавање «криваца». Постоји стална потреба да се од економске кризе прави морална драма у којој је рецесија последица претходних греха које треба испаштати, а не тек тако опраштати. Државна потрошња и ниске каматне стопе се великом броју људи заиста чине као нешто неморално, зло.

12. Шта треба предузети

Још 1936-те Кејнс је рекао да су највеће грешке економског система у коме живимо његов неуспех да обезбеди пуну запосленост и самоволна и неправедна расподела богатства и прихода које у њему постоје. Чињеница да је стање данас слично не би требало да нас обесхрабри. «Велика депресија» 30-тих је била побеђена, после чега је створено друштво са пуно више једнакости. Тачно је да то друштво није трајало вечно, али у свету ионако ништа није вечно!

Смањење јаза између друштвених слојева неће бити лако и захтеваће доста времена (тешко да ће се опет, као 30-тих и 40-тих година, моћи прибећи ратној привреди). Ипак, проблем незапослености, посматран са чисто економске стране није нерешив, штавише његово решавање не би требало да узме много времена. Између 1939. и 1941. бујање државне потрошње повећало је број радних места у земљи за 7 %, што би у данашњим размерама значило 10 милиона нових запослења! Нема разлога зашто тај подвиг не би могао да се понови – потребно је само умети ствари јасно сагледати и имати исправну политичку вољу. Сваки пут када слушамо некога ко тврди да не постоје брза решења за дугорочне проблеме, можемо бити сигурни да се ради о ограниченом и безосећајном човеку. Јер из ове рецесије се заиста може изаћи врло брзо.

Ствари не стоје добро. Неки се упорно труде да јавност увере у то да је опоравак већ почео чиме доприносе ширењу лажног оптимизма. Јесте могуће да

силе опоравка полако и једва приметно одрађују свој посао: још је Кејнс говорио да су те силе увек присутне, да временом процеси као што су употреба, хабање и застаревање просто „поједу“ стара средства за производњу (зграде и машине) доведу до тога да она почну да недостају, што онда наводи капитал да инвестира и започне програм истинског опоравка. Поред тога, терет задуживања се постепено смањило, било што су неке породице успеле да отплате дугове, било што су они отписани. Али, да би се поверовало у причу о опоравку потребно је да привредни показатељи буду добри у периоду дужем од три месеца. Стога време за акцију још није прошло.

Важно је схватити која је дубина понора у који је америчка привреда пала и колико је мали узлет који је она у последње време направила. Ако је, на пример, запосленост међу Американцима у најбољем животном добу недавно порасла за који промил, у времену од 2008 до 2012. она је пала за читавих 5 %. Када ће се оваквим ритмом доћи до пуне запослености? За пет или седам година, најмање. То је страшно с обзиром да рецесија сваки дан наноси штету, не само тренутно унесрећујући људе, него и уништавајући њихову будућност. Ако постоји могућност да се опоравак убрза, свакако би је требало искористити. Три су основна поља где би могао да се постигне одлучујући пробој.

1. Буџетска политика. У фази смо када приватни сектор није спреман да улаже онолико колико је потребно за максимално искоришћавање наших производних капацитета и пуну запосленост радно способног становништва. Тај недостатак се најбоље може уклонити тако што ће се недовољна приватна потрошња надокнадити државном. Три су главне замерке које се овом плану обично праве:

а. Буџетски подстицаји дају слабе резултате. Међутим, то да Обаине подстицајне мере нису дале резултата није тачно – оне само нису биле довољне да неутралишу огроман недостатак приватне тражње који је већ увелико био узео маха. Сва истраживања која су се бавила утицајем повећане јавне потроше на запошљавање указује да се та два фактора увек развијају у истом правцу: трошити више значи повећавати БДП и запосленост, а трошити мање значи смањивати их.

б. Велики буџетски дефицити, наводно, подривају поверење у привреду. Не постоји ни најмањи наговештај да би чак и трошење великих средстава за давање подстицаја привреди уплашило инвеститоре и одвратило их од куповине америчких државних обвезница. Поверење у тржиште обвезница би – с обзиром на све извесније перспективе раста и опоравка - чак порасло. Иначе, три су поља на којима би држава могла да интервенише.

1. Пребацивање средства на буџете федералних држава како би се спречило успоравање или заустављање бројних активности које су у њиховој надлежности. (А до тога јесте дошло када су се недовољна средства из плана избављења привреде истрошила. Посебно су страдали учитељи којих је отпуштено око пола милиона.). Довољно новца спречило би масовна отпуштања државних службеника и – с обзиром на раст становништва и нарасле потребе - подстакло запошљавање нових. Рачуна се да би у том случају било запослено нових 1,3 милиона радника, или чак 3 милиона - ако се узму у обзир и разни облици индиректног запошљавања! Јер да нису донете мере ограничења буџетске

потрошње на нивоу федералних држава, јавна потрошња би била већа за око 300 милијарди долара!

2. Поред оваквог очувања већ постојећих активности, могли би се остварити и неки потпуно нови пројекти. То не мора да буду амбициозни пројекти (као што је супер-брзи воз, на пример), већ серија прозаичних инвестиција у путеве, пруге, системе за наводњавање и сл. Ионако су бројне активности те врсте биле заустављене на нивоу федералних држава и локалних заједница. Неки постављају питање шта ако се привреда опорави, а ти пројекти још буду у току? Да ли ће то довести до „прегревања“ привреде и инфлације? Не, пошто ће Федералне резерве увек бити у стању да такве процесе зауздају подизањем каматних стопа. Показује се да је мање ризично урадити превише, него премало.

3. Важан канал преко кога јавна потрошња може допринети релативно брзом привредном опоравку је помоћ која се даје појединцима који су у невољама: привремено повећање давања за случај незапослености, социјалне помоћи и других програма социјалне сигурности. Ако се новац да у руке људима који су у проблемима, велика ј вероватноћа да ће га они и потрошити, а то је управо оно до чега нам је стало.

2. Монетарна политика. Некада је садашњи гувернер Федералних резерви Бен Бернанке критиковао Централну банку Јапана зато што није предузела енергичнију акцију за избављење привреде која је 90-тих упала у кризу, него се препустила „самоскривљеној парализи“. Данас се, међутим, чини да су се таквој парализи препустиле управо Федералне резерве. Оне више (као што је био случај и у Јапану) не могу да користе устаљене методе монетарне политике, као што је спуштање краткорочних каматних стопа у циљу убзања привредног раста, јер су те стопе скоро на нули и не могу да иду даље на ниже. Али данас постоје и друге мере које би се могле применити и донети успех:

а. Коришћење свеже штампаног новца ради куповине „неконвенционалних“ хартија од вредности као што су дугорочне обвезнице и приватни дугови.

б. Циљно усмеравање дугорочних камата - њихово задржавање, на пример, на нивоу испод 2,5 % у случају десетогодишњих државних обвезница, чак и по цену да их откупљују Федералне резерве.

в. Спуштање вредности долара

г. Већа циљна инфлација (3-4 % годишње) током следећих 5 до 10 година.

И овде су бројна истраживања показала да је свака од ових мера позитивно утицала на привредни раст и запошљавање. Потребно је, међутим, имати нешто од некадашње рузвелтовске одлучности и жеље да се делује енергично. И да се експериментише.

Федералне резерве су нешто урадиле само по првом питању т.ј. куповале су дугорочни владин хипотекарне дуг и хартије од вредности, али је то чињено без одлучности, ту и тамо, када је привреди стварно кретало лоше. Међутим, већ на прве знаке опоравка такве су активности заустављане. Велика је кривица републиканаца који су дизали буку у Конгресу и гувернера Резерви оптуживали за слабљење долара.

Анализа садржаја записника са седница Управног одбора Федералних резерви открива да је Гувернер Бернанке временом потпао под утицај колективног

менталитета који је тамо преовладавао и определио се не да стварно помаже привреди, него да поставља умерене циљеве, да не „таласа“ и да банци не ствара проблеме у јавности. Али све оно што је он раније препоручивао Централној банци Јапана и даље је актуелно и може да се спроведе у дело. Можда план избављења и не би успео одмах, али ако је неко решен да дела енергично, увек може ићи на исправке, допуне и нове покушаје. Агресивна монетарна акција посебно би могла бити продуктивна ако би била праћена мерама јавне потрошње и решавањем проблема са некретнинама.

3. Стамбена политика. Пошто се велики део америчких привредних проблема може приписати нагомиланим дуговима купаца некретнина, њихово смањење би сигурно допринело побољшању општег економског стања. Досадашњи покушаји нису били успешни јер је стално постојао страх да ће се помоћи некоме ко то није заслужио и тако изазвати политичка бура. И ту би требало ићи Рузвелтовим стопама, са свешћу да је ослобађање од дугова од огромне важности – без обзира што би понекад из тога корист извукли и неки који су се у прошлости понашали неодговорно.

Чињеница је да продужење кризе може олакшати решење проблема дугова пошто је рецесија спустила каматне стопе, укључујући и хипотекарне (са 6 на 4 %). Стога је сасвим логично да ће дужници гледати да то искористе, да ће им више средстава остајати за потрошњу и да ће то утицати на бржи раст производње. Проблем је што повериоци често не пристају на рефинасирање ако дужници не испуњавају одређене, врло строге, услове. Решење би било у ублажавању правила и доношење програма масовног рефинасирања. То би било тим лакше што хипотеке држе агенције „Фани“ и „Фреди“ које су сада потпуно национализоване. Акција би била још успешнија ако би била праћена агресивним напором Федералних резерви да спусте хипотекарну стопу. Проблем је што људи одговорни за надзор над поменуто две агенције са доношењем поменутог програма упорно отежу.

Још неке мере. Има још фронтова на којима би требало напасти. Време је да се тврђе постави према Кини и другим земљама које манипулишу својом валутом ради појефтињења извоза и да се оне ако треба и санкционишу. Могле би се поштрити норме везане за заштиту животне средине и предузимачи натерати да више улажу у њену заштиту, чиме би се додатно утицало на убрзање привредног опоравка.

Неке мере не би биле онолико успешне колико смо очекивали, али би неке и превазишле наша очекивања. Битно је да се дела и да се све чини како би се отворала нова радна места и ишло ка остварењу пуне запослености. Одређени подаци који говоре о благом опоравку могли би да значе да је америчка привреда на прекретници и да је сад тренутак да се гас дода, а не да се смањује. Не сме се стати, ма колико велике биле политичке противречности које стоје на путу изналажења најбољих решења.

13. Зауставимо рецесију!

Све у свему, ова рецесија је производ наше слободне одлуке да не деламо. У складу с тим, нека другачија одлука могла би да нас из ње изведе, и то много брже и лакше него што можемо да замислимо. Али анализа је једно, а примена одређеног конкретног програма друго. Чињеница је, међутим, да су шансе да се програм штедње замени интервенционистичким много веће него што се то обично мисли. До сада смо могли да научимо да је боље борити се за нешто у шта се верује и проповедати да се оно на прави начин оствари, него покушавати изгледати умерен и разуман прихватајући тако у суштини аргументе противника.

Политички мудраци желе обично да нас увере да Америка никада није спремна за велике промене, поготово ако долазе са левице. Они тврде да су САД земља десног центра и да стога никакве иницијативе за повећање јавне потрошње не би имале успеха. Тачно је да постоје границе, и на лево и на десно, које се не могу преступити, а да се за то не плати изборним поразом. Буш је то открио када је 2004. покушао да приватизује систем социјалне сигурности, а на сличне реакције наишла би и супротна идеја о подржављењу здравства. Али када се ради о мерама које смо поменули – које би пре ишле на подстицање раста, а мање на преображај привредног система – јавно мњење би сигурно било мање јединствено и одлучно у отпору него што желе да нас увере политички коментатори.

Истраживањима о понашању бирача давно је утврђено да се они пред изборе не баве никаквим сложеним размишљањима. Важни су им породица, посао и квалитет живота у целини, и немају ни времена ни воље да улазе у детаље и политичке нијансе. Оно што примећују то је побољшање и погоршање економске ситуације: статистичке анализе кажу да је најважнији чинилац који утиче на изборне резултате - стопа привредног раста. Оно што Обаин тим, на жалост, није научио је то да привредна политика која највише доприноси политичком успеху није она коју подржавају одабране групе или коментатори у угледним новинама, већ она која даје резултате. Свако ко жели да буде у Белој кући најбоље ће деловати у сопственом интересу ако учини нешто што ће земљу извући из рецесије. У овом случају то је политика заснована на јавној потрошњи, експанзивној монетарној политици и ослобађању од терета дугова. Само она је и политички корисна и у складу са општенационалним интересом - добра и за своје ауторе и за земљу у целини.

У овом мандату Обама мора да се понаша другачије него у претходном. Тада су га саветници саветовали да никада не тражи оно што не би могао да добије, јер би у супротном случају могао да изгледа као слабић. Његова саветница Кристина Ромер која је предлагала већу јавну потрошњу усмерену на отварање нових радних места била је надгласан под изговором да јавност више “не верује у такве мере и забринута је због могућег дефицита“. Пошто је и Обаму после таквих савета захватила паника, читава прича о опоравку се са проблема запошљавања преместила на проблем дефицита и штедње (која би ту опасност требало да отклони). Привреда је због тога остајала у кризном стању и јавност је - сасвим оправдано - почела да критикује председника.

Обама је пролазио много боље у тренуцима када се понашао агресивније. Септембра 2011. он је предложио пакет мера намењен отварању нових радних

места који поред републиканаца није имао шансу да прође у Конгресу. Тада је он, не базирајући се на политичке саветнике који су га уверавали да је програм преамбициозан, стао на страну својих економиста. И био је у праву: јавност је програм добро примила, осуђујући чак републиканце због покушаја да се он закочи. И почетком 2012 агресивно понашање је донело резултате, па је влада – без превеликих уступака - добила велики део онога што је тражила.

Поука која се из наведеног може извући је следећа: стратегија која налаже да се из страха од блокада у Конгресу уопште не прича о проблему запошљавања, не доноси успех. Много је успешнија она која стално инсистира на потреби отварања нових радних места – она доноси изборни успех, показује се као корисно средство за вршење притисака на противнике и олакшава усвајања политике усмерене ка општем добру. Једноставно, нема разлога да се о депресији не говори језиком истине. Употребом горе поменутих средстава земља би се за око две године вероватно извукла из кризе. Само да се ствари пречисте на нивоу идеја и да се роди политичка воља спремна да дела у том правцу. Свако од нас треба да ради на томе – од овог тренутка!

Постскриптум

Једна од главних идеја ове књиге своди се на то да је привреди запалој у дубоку рецесију, са каматним стопама скоро на нули, неопходно повећање, а не смањење јавне потрошње – исто оно што је допринело изласку из Велике депресије 30-тих. И поред јасних сазнања до којих се по овом питању дошло, многи политичари и даље поричу њихову истинитост, тврдећи да држава није у стању да успешно отвара нова радна места. Код одлука које се тога тичу не сме се, међутим, управљати предрасудама, него чињеницама, а једна од добрих страна садашње рецесије је и у томе што је подстакла бројна истраживања о последицама смањења и раста јавне потрошње. Овде, међутим, треба бити опрезан и пазити да се не упадне у неку од методолошких замки.

Најопаснија је она која одређену корелацију (истовремено јављање) узима за узрочно-последичну везу. Тако је на пример са аргументом који жели да побије наводе америчке деснице да је смањење пореза кључ привредног успеха, па прати однос између учешћа пореза у БДП-у и незапослености и закључује да су године када је број незапослених највише пао биле управо оне када је удео пореза у БДП-у био највећи. Ту се, међутим, не узима у обзир да укупна висина пореза не зависи само од пореских стопа, него и од висине БДП-а. Она, дакле, може бити последица неких других фактора, а не независна варијабла.

Са сличним проблемом можемо да се суочимо и при покушају да користимо историјске корелације како би доказали узрочну везу између веће јавне потрошње и пада незапослености. Да је економија експериментална наука проблем бисмо решимо извођењем експеримената у контролисаним условима – али она то није. Тачно је да нам економетрија нуди мноштво техника за откривање правих узрочних веза, али економисти њима баш и нису одушевљени. Решење је у праћењу „природних експеримената“, ситуација у којима смо релативно сигурни да промене у јавној потрошњи нису последица промена у привреди, нити да их покрећу силе које (кроз неке друге канале) покрећу и привреду- него да су резултат

државне интервенције. Такви „експерименти“ су ратна стања, стања када постоје ратне претње – и буџетске кризе.

Несреће, наоружање и новац. Добри примери за проучавање утицаја државних набавки на раст и запошљавање су Други светски и рат у Кореји. Упоредно проучавање промена у сфери војних трошкова и висине БДП-а показује да је у годинама када је долазило до раста тих трошкова и укупни раст привреде био висок, као и да је онда када су ти издаци смањивани долазило до његовог изразитог пада. Разочаравајућа је, међутим, чињеница да је сваки долар утрошен у те сврхе доприносио расту са свега 0,5 долара. А опет, када се историја проучи мало детаљније, види се да је тадашње стање било врло специфично и да уопште не значи да би у данашњим условима све било исто. Јер у време Другог светског рата потрошња приватног сектора била је свесно ограничавана реционисањем и рестрикцијама приватне градње, док је у време Корејског влада – трудећи се да избегне инфлаторне притиске - јако увећала порезе. Тако да је врло могуће да би повећање јавне потрошње данас било много делотворније. Колико тачно - није лако рећи пошто нам недостају историјски примери („природни експерименти“) који би више одговарали данашњој ситуацији.

Међутим, ако одемо даље у прошлост, наћићемо одређене примере који нам могу бити од користи. Многе европске државе су 30-тих година ушле у трку у наоружању у условима постојања високе незапослености и каматних стопа које су биле блиске нули. У њиховом случају је корист за развој и запосленост од сваког франка, марке или лире које потрошила држава била већа него у случају САД.

Сличан резултат се добија када се упореде федералне државе САД које имају развијену ратну индустрију (Калифорнија) и оне које је немају (Илиноис). Тамо се јасно види како повећани издаци за одбрану утичу на убрзан раст привреде и запослености и како један долар потрошен у тој области доприноси расту у вредности од долар и по.

То што баш ратови и ратње претње представљају најповољнији предуслов за повећање државне потрошње сигурно није добро, али је чињеница да се само тада праве гигантски пројекти трошења државног новца. Међутим, и случајеви где се водила управо супротна политика могу нам бити од користи при опредељивању између различитих алтернатива – корисно је проучавати и времена када су буџетски дефицити и јавни дугови били велики и када се стање покушавало поправити доношењем строгих мера штедње.

Срећа је да је ММФ направио студије 173 случаја рестриktivне политике у развијеним земљама између 1978. и 2009. године и да је установио да је она увек за последицу имала смањење привредних активности и раст незапослености.

Све је јасно, а опет никакви докази још увек нису довољни да доведу до радикалних промена владајуће економске политике. Стога је управо то оно на чему сада треба радити.